

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

«01» лютого 2023 р.

УДК 316.6-055.52:316.36-053.67

**БАТЬКІВСЬКІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ
НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота магістра
за освітньо-професійною програмою
«Сімейна психологія з основами психотерапії»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 667Мз групи

Матвєєва Катерина Сергіївна

Науковий керівник:

к.психол.н., доцент б.в.з.

Опанасенко Людмила Анатоліївна

Миколаїв – 2023

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Кафедра психології

Освітній рівень – магістр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
«01» лютого 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА

Студентці **Матвєєвій Катерині Сергіївні**

1. Тема роботи: «Батьківські стратегії формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку» затверджена наказом ЧНУ імені Петра Могили №188 від «21» жовтня 2022 року.
2. Об'єкт дослідження – батьківські стратегії.
3. Предмет дослідження – психологічні особливості батьківських стратегій, що спрямовані на формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку.
4. Завдання дослідження:
  - 1) розкрити сутність феномену «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі;
  - 2) охарактеризувати батьківські стратегії як психологічний чинник формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку;
  - 3) описати психологічні особливості батьківських стратегій, які спрямовані на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років, на основі результатів емпіричного дослідження;

4) експериментально перевірити програму психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій.

5. Науковий керівник роботи

ПІБ та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Опанасенко Людмила Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент б.в.з.	21 вересня 2022 року	20 січня 2023 року

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра (КРМ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРМ	21 вересня 2022 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	09 жотня 2022 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРМ	
3.1	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку	20 жотня 2022 р.
3.2	Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей 5-7 років	25 листопада 2022 р.
3.3	Розділ 3. Комплексна програма психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку	08 грудня 2022 р.
4	Висновки	15 грудня 2022 р.
5	Захист КРМ на кафедрі (попередній захист)	27 січня 2023 р.
6	Захист КРМ перед Екзаменаційною комісією	24 лютого 2023 р.

Студентка

_____ Катерина МАТВЄЄВА

Науковий керівник

_____ Людмила ОПАНАСЕНКО

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Феномен «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі.....	9
1.2. Формування організаційних навичок у дошкільників як психологічна проблема.....	16
1.3. Батьківські стратегії як психологічний чинник формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.....	23
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКИХ СТРАТЕГІЙ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ 5-7 РОКІВ	33
2.1. Обґрунтування емпіричних методів дослідження проблеми.....	33
2.2. Результати констатувального експерименту.....	44
Висновки до другого розділу	60
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	62
3.1. Структура комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей 5-7 років.....	62
3.2. Результати формувального експерименту.....	74
Висновки до третього розділу	79
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним зі стратегічних напрямів реформування психологічної науки в Україні є приведення вітчизняних критеріїв та стандартів у відповідність до європейських вимог, створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які передбачають здатність особистості до розв'язання життєвих завдань, продуктивного здійснення життя, як індивідуального проєкту, стійкої життєдіяльності в умовах сучасного динамічного простору.

Доцільність формування у дітей організаційних навичок сьогодні набуває особливої значущості на тлі низки негативних соціокультурних явищ, зокрема: пасивності, прагматичності, егоїзму, байдужого ставлення до суспільних справ, споживацтва, марнотратства, тотальної геймізації, втрати престижу освіти тощо. У таких суспільних умовах значно активізується роль сім'ї, яка є потужним засобом впливу на дитячу особистість, її творчий потенціал, досягнення нею вершин свого самоздійснення.

Батьківський авторитет і дитячо-батьківські взаєностосунки є тим монолітом, який зберігає цілісною дитячу особистість, дає впевненість у прийдешньому, надихає на нові досягнення, дарує спокій та душевну рівновагу. У той же час, низка чинників, зокрема, батьківські стратегії формування дитячої особистості, за різних обставин можуть стати для дитини як потужними ресурсами, так і суттєво обмежуючими, чи, навіть, травмуючими факторами.

Вплив батьківських стратегій на формування та розвиток особистості, вивчала ціла плеяда вітчизняних (О. Бондарчук, В. Бочелюк, О. Васильченко, В. Вашкевич, В. Кравець, В. Левицький, А. Макаренко, М. Марцинюк, О. Посвістак, О. Савчук, В. Семиченко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович) і зарубіжних дослідників (А. Адлер, Е. Берн, М. Боуен, А. Варга, Л. Виготський, К. Вітакер, Ю. Гіппенрейтер, Е. Ейдемільер, Е. Еріксон, А. Карлсон, Е. Кюблер-Росс, Т. Парсонс, В. Сатир, У. Тоумен,

З. Фройд, Е. Фромм, Т. Хілл, К. Хорні, К. Юнг, В. Юстіцкіс, І. Ялом та ін.). Утім, у реаліях сучасного життя українського суспільства в умовах війни функціонують чимало незафіксованих у науковому і практичному досвіді батьківських стратегій.

Війна внесла чимало коректив у життя родин, змусила переглянути і переоцінити власні сенси та перспективи. Практично кожен пересічний українець відчув на собі стан невизначеності і спантеличення. У таких умовах важко вести мову про майбутнє, складно планувати і організовувати свій простір і час. Діючі у недалекому минулому батьківські стратегії, щодо ефективної організації життя сім'ї, повністю або частково втратили свою дієвість або суттєво змінилися під дією зовнішніх чинників.

Зважаючи на умови, у яких опинилася велика кількість українських жінок і дітей, сьогодні, як ніколи раніше, зростає актуальність проблеми формування організаційних навичок у підростаючого покоління. Якщо діти шкільного віку мають хоч якийсь досвід організації власного життєвого простору, то сучасні діти дошкільного віку практично позбавлені можливості його планомірного набуття, адже процес соціалізації спочатку був суттєво утруднений епідемією Covid-2019, а потім – повномасштабною воєнною агресією, що розгорнулася на території країни з 24 лютого 2022 р.

Крім того, проблема внутрішнього переміщення та вимушеної еміграції накладає особливо відчутний відбиток на даному питанні. Адже життя в чужих оселях, некомфортний побут, незнання іноземних мов, складні умови перебування, дезадаптація, гнітюча атмосфера та відчуття невизначеності негативно позначаються не тільки на психічному здоров'ї членів українських сімей, а й на формуванні важливих навичок у дітей. За відсутності звичних «точок опори» і оптимістичного прогнозування, батькам стало суттєво важче прищеплювати малюкові саме організаційні навички.

В умовах війни та невизначеності посилилися чинники травматизації дитячої психіки та появи невротичної симптоматики, що негативно позначається на поведінці дітей. Не можна оминати увагою дітей з

особливими освітніми потребами, позаяк ця проблема здобуває ще більшої актуальності й гостроти, адже ще багато невідомих аспектів додається до нелегкої взаємодії, а характеристика дітей з особливостями у розвитку набуває нових ознак і властивостей. Зокрема, чимало дошкільників опановують одразу декілька мов, що потенційно загрожує виникненням мовленнєвих порушень, проблем із соціалізацією. Утім, попри лихоліття і сумні реалії, життя продовжується, а виховний процес і вплив батьків на дітей триває цілодобово. Відтак, особливої гостроти та актуальності набуває проблема прищеплення дітям старшого дошкільного віку навичок самоорганізації, вміння раціонально використовувати свій час, заощаджувати особистісні ресурси.

У наукових дослідженнях зарубіжних вчених (Ш. Бюлер, К. Левін, Ж. Ж. Руссо, С. Холл, Е. Шпрангер, В. Штерн, Ж. Піаже, Д. Фельдштейн) та українських науковців (І. Бех, М. Боришевський, С. Максименко, В. Оржеховська) доведено, що у старшому дошкільному віці дитина відкриває для себе цінність певних особистісних якостей людини, її ставлення до речей, предметів побуту, природних ресурсів (бережливість, ощадливість, дбайливість), до грошей, а також ставлення до інших людей, їхньої праці, і до самої себе. Поведінка рідних, найближчого оточення, вихователів слугує своєрідним еталоном для дошкільника, тому дитина несвідомо наслідує навички самоорганізації та самообслуговування, що в подальшому закріплюється в її індивідуальному досвіді.

Сучасні дослідження А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грами, Г. Григоренко, Л. Діденко, Р. Жадан, Л. Кларін, Е. Курак, А. Шатової, А. Смоленцевої, Л. Фесюкової наголошують на необхідності формування організаційних навичок у дітей саме старшого дошкільного віку, як важливої передумови їхнього успішного навчання початковій школі (виступають чинником психологічної готовності дитини до навчання). Однак, вплив батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років є недостатньо дослідженим, що пояснює відсутність розвивальних чи

психокорекційних програм, пов'язаних із різними аспектами даної проблематики (особливостями формування самостійності, відповідальності, дисциплінованості, організованості дитини-дошкільника тощо).

Зважаючи на актуальність та практичну значущість окресленої вище проблеми було визначено тему дослідження: «Батьківські стратегії формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети можна висунути наступні **завдання дослідження:**

1. Розкрити сутність феномену «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі.
2. Охарактеризувати батьківські стратегії як психологічний чинник формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.
3. Описати психологічні особливості батьківських стратегій, які спрямовані на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років, на основі результатів емпіричного дослідження.
4. Експериментально перевірити програму психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій.

Об'єкт дослідження – батьківські стратегії.

Предмет дослідження – психологічні особливості батьківських стратегій, що спрямовані на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: У дослідженні застосовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів, вибір та поєднання яких відповідає змісту проблеми та меті дослідження: теоретичний аналіз, систематизація та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження; аналіз, узагальнення, зіставлення (науково-теоретичне осмислення одержаних результатів); констатувальний та формувальний експеримент; методи

математичної статистики (використання лінійної кореляції критерія Пірсона). Статистичну обробку одержаних результатів проведено за допомогою комп'ютерної програми SPSS-17.

У процесі емпіричного дослідження використовувалися: у роботі з дітьми: методика «Баранчик у пляшці» О. Залеської; методика «Будиночок для Ельфа» З. Корольової; у роботі з батьками: методика «Тест на визначення стратегії сімейного виховання» С. Степанова в модифікації І. Махоніної; тест «Ваші емпатійні здібності» В. Бойка; «Методика дослідження ціннісних орієнтацій» М. Рокіча; тест «Визначення способів регулювання конфліктів» К. Томаса; тест А. Ассингера «Оцінка агресивності у стосунках»; методика «Діагностика стану агресії» А. Басса і А. Дарки; «Методика диференційної діагностики депресивних станів» (самооціночна шкала депресії) W. Zung.

Експериментальною базою дослідження виступив Соціально-психологічний центр для постраждалих від війни вимушених емігрантів з України, що функціонував у Музеї футболу (м. Дортмунд, Німеччина). У дослідженні взяли участь 38 респондентів (жінки-матері) віком від 29 до 45 років, які виховують дітей старшого дошкільного віку.

Теоретична та практична значущість дослідження. Теоретичні аспекти роботи можуть бути використані в системі підготовки майбутніх психологів, які спеціалізуються на роботі з сім'ями, а також для розробки робочих програм та навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін «Сімейна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія особистості». Матеріали емпіричного дослідження та формувального експерименту можуть бути використані сімейними психологами для здійснення комплексного психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку в процесі формування організаційних навичок з урахуванням домінуючих батьківських стратегій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на конференціях: XXV

Всеукраїнська науково-практична конференція «МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2022: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (7-11 листопада 2022 р., м. Миколаїв), XI Міжнародна науково-практична конференція «MODERN RESEARCH IN WORLD SCIENCE» (29-31 січня 2023 р., м. Львів).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 3 публікаціях, з них: 1 стаття опублікована у фаховому науковому виданні України категорії Б, 2 статті у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 117 сторінок. Обсяг основного тексту роботи складає 84 сторінки. Список використаних джерел представлено 90 позиціями. Робота містить 11 таблиць і 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Феномен «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі

Сучасне українське суспільство потребує особистостей, здатних практично вирішувати різноманітні життєві проблеми, спроможних до самореалізації у різноманітних сферах власної життєдіяльності. Особлива актуальність дослідження полягає і в соціальній потребі формування творчої молоді як основи національного багатства, покликаної зберегти і примножити духовність, інтелектуальний потенціал нації.

Сучасна молодь, на жаль, потрапляє під шкідливий вплив різноманітних субкультурних течій, захоплюється небезпечними видами спорту й екстремальними розвагами, «бавиться» легкими наркотиками й психотропними речовинами, потрапляє в полон негативних залежностей тощо. Все це – результат відсутності організаційних навичок, невміння раціонально використовувати вільний час, несформованість настанов на здоровий спосіб життя, викривлені ціннісні пріоритети, відсутність прикладу ззовні, контролю збоку батьків і авторитетних родичів, низький рівень освіченості, відсутність читацького інтересу й критичного мислення тощо.

Організаційні навички особистості формуються у процесі оволодіння тим змістом матеріальної і духовної культури, техніки, науки, мистецтва, які засвоює особистість у процесі свого розвитку. Якщо з дитинства батьки виховують дітей із урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей, прищеплюючи важливі цінності та орієнтири, успіх досягається швидше і за мінімальних витрат часу. При цьому особистість

формується не лише в організованих дорослими видах діяльності а й у форматі вільного часу, у дозвіллі [1, с. 2].

Організаційні навички особистості – це актуальний соціокультурний феномен, який передбачає наявність цілого кола конкретних якостей, властивостей і функціоналу, що дозволяють особистості раціонально розподіляти час, досягати успіху, «тримати удар», мотивувати та загартовувати себе, стабілізувати внутрішній стан, рефлексувати, знаходити ресурс у повсякденному житті [4, с. 11].

Ця проблема останнім часом увійшла у коло наукових інтересів багатьох учених: вона вивчається науковими школами, кафедрами, а також окремими дослідниками. Так, Н. Берегова, П. Федорчук[4], Л. Дементій [18], Н. Шашенюк [20] виклали загальні принципи формування організаційних навичок. В. Зубрицька-Макота досліджувала, як здійснюється формування організаційних навичок у дітей різного віку у навчальній та дозвіллевій діяльності[26]. У свою чергу, Л. Долинська, Г. Чернякова описала розвиток організаційних навичок підлітків у період бурхливого розквіту кризи [21]. Дослідник В. Зливков запропонував шляхи подолання депривації особистості шляхом покрокового дотримання режиму сну, харчування, фізичної активності та самоконтролю [25]. Разом із тим В. Климчук, Т. Титаренко, О. Кляпець спрямували свій науковий пошук на використання мотиваційного потенціалу організаційних навичок у формуванні життєвої компетентності особистості, яку вони розглядають як динамічне явище, що розвивається і ускладнюється, й виступає індикатором, який дозволяє визначити готовність до життя, подальший особистісний розвиток і здатність до активної участі у житті суспільства [62].

У контексті вирішення проблеми формування організаційних навичок особистості ми спираємося на гуманістичний підхід у психології, який розглядає онтогенез під кутом зору морального самовдосконалення, розширення внутрішньої свободи та підвищення творчого потенціалу особистості. Разом з тим, важливим аспектом, на який слід зважати, є

оптимістичний досвід формування організаційних навичок особистості, адже цей процес динамічний і залежить виключно від самої особистості та її бажання змін на краще, тому важливою умовою ефективності процесу формування організаційних навичок особистості є розвиток творчих здібностей, спонукання на пошук власних талантів, і, звісно, метод «проб і помилок», адже будь-яка творчість має сублимаційні можливості, тому відволікатиме особистість від шкідливого впливу соціуму, подарує радість відкриття, що позитивним чином позначиться на якості життя [88].

Якщо більш розлого розглянути феномен «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі, то слід наголосити, що вони виступають передумовою успішного професійного становлення особистості. На сучасному етапі, у зв'язку із соціально-економічними перетвореннями, які постійно відбуваються в суспільстві, невпинно висуваються нові вимоги до особистості сучасного фахівця, а цілісний, безперервний процес професійного становлення фахівця все частіше називають «професіогенезом».

У спеціальній літературі виділяють, переважно, два напрямки професіогенезу особистості: 1) формування внутрішніх засобів професійної діяльності, що включають спеціальні знання, уміння і навички, мотиваційні аспекти професійної діяльності, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексію, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності; 2) формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжується накопиченням певних соціальних регуляторів у даному професійному співтоваристві, освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності [40; с. 7]. Результатом професіогенезу, на думку І. Бондаренка, є досягнутий особистістю рівень професіоналізму, тобто професійної зрілості. Подана характеристика є інтегральним утворенням і, на думку цілої плеяди науковців, включає «особистісну, соціальну та діяльнісну зрілість фахівця»

[8, с. 8-9]. Особиста самореалізація пов'язується з професійною діяльністю або з одним із її аспектів (у нашому випадку – організаційними навичками).

Проблема формування організаційних навичок особистості з філософської точки зору, на думку О. Васильченко, містить наступні важливі акценти: «особистість характеризується основними цілями, які є смислом її життя, рушійними силами її поведінки, при цьому стійкі цілі підвищують опірність особистості несприятливим впливам і виступають умовою подолання перешкод» [12, с. 75]. Ми суголосні з думкою вітчизняної дослідниці, оскільки вважаємо, що людина не просто живе, а здатна зайняти оцінювальну позицію стосовно життя взагалі і свого зокрема, і багато тут залежить від її мотивації та організаційних навичок. Як справедливо відзначав А. Ейнштейн, той, хто відчуває своє життя позбавленим сенсу, не тільки нещасливий, але й навряд чи життєздатний [11, с. 226]. Таким чином, кожна людина повинна мати свою мету в житті, якої вона спроможна досягти. «Якщо в людині є основа для життя, вона витримає майже всі його умови», – говорив Ф. Ніцше [10, с. 89]. Отже, чим більше людина бачить життя, як виконання поставлених перед нею завдань, тим більш наповненим сенсом воно є для неї.

Важливим чинником формування організаційних навичок особистості є рівень її домагань. Так, І. Бех наполягає, що особистість може лише саморозвиватися. І все, що ця особистість здобуває, проходить через фільтри неповторної своєрідності, а ця робота має виконуватися особистістю самостійно [5, с. 43]. Натомість Л. Дементій вважає, що особистість не можна «зробити», «виробити», «виліпити» як річ, продукт, пасивний результат дії ззовні, а можна лише викликати її особисту активність [18, с. 23].

Вочевидь організаційні навички особистості корелюють з мотиваційними характеристиками, які спонукають людину до активності у різних сферах життя, впливаючи на професіоналізм, продуктивність та ефективність її діяльності. У своїх аналітичних розвідках Н. Пророк зазначає, що «фундаментальним напрямком з багатим емпіричним базисом у сучасній

психології стала мотивація досягнень, у якій останні роки все більшу увагу звертають на комплексні когнітивно-афективні процеси і механізми, що лежать в основі людської мотивації і впливають на успішність у продуктивній діяльності» [45].

У ході досліджень мотиву досягнення, зарубіжні науковці Т. Еллерс, Д. Мак-Клелланд, Х. Хекхаузен виявили дві незалежні мотиваційні тенденції: прагнення до успіху і прагнення уникнути невдачі. У результаті експериментально-дослідної роботи названих учених вдалося встановити, що «успішність людської діяльності визначається трьома чинниками: силою мотивації (прагненням до успіху), наявністю у ціннісній системі людини цінностей досягнення, а також засвоєнням необхідних організаційних навичок і вмінь» [56, с. 99-114].

Як стверджував філософ А. Шопенгауер, «мотиви – це причини, «видимі зсередини», адже кожен із нас, маючи намір зробити що-небудь, у кожному конкретному випадку відчуває мотиви як свою внутрішню волю, що виражається у видимих рухах тіла або вчинках» [20, с. 16]. Мотивація, як правило, означає «силу, стимул або вплив», які спонукають особистість або її організм діяти або реагувати. Визначити мотивацію – означає «зрозуміти, як людина уявляє і розуміє навколишній світ і своє місце у ньому, яка внутрішня структура ситуації, які її потреби, мета, ціннісні орієнтації, особливості сприйняття, мислення, емоційні переживання» тощо [34, с. 121].

Зважаючи на вищезазначене, зауважимо, організаційні навички – це складний соціокультурний конструкт, який містить у своїй структурі мотивацію особистості, рівень її домагань, волю, творчий та інтелектуальний потенціал, самоконтроль, рефлексію, конгруентність та асертивність. Відтак, рівень прояву усіх перелічених складників демонструє рівень сформованості організаційних навичок.

Людина зіткана з протиріч, і мотиви її діяльності часто виявляються незрозумілими або й взагалі ірраціональними. Втім, людина – це соціальна істота з особистими потребами, індивідуально-психологічними

властивостями, установками, цінностями, світоглядом. Перелічені аспекти без сумніву впливають на сутність організаційних навичок особистості. Слід зазначити, що прояв організаційних навичок – це процес, яким пояснюється актуальна поведінка індивіда. Саме тому, про рівень сформованості організаційних навичок можуть свідчити досягнення конкретної особистості.

Досягнення як мотиваційно-сміслові утворення характеризується установкою на результативність та успіх, упевненість людини в собі, усвідомленням цінності будь-якої справи, наполегливістю в досягненні цілей, самокритичністю та самостійністю [33, с. 44]. Досягнення забезпечує людині «реалістичне цілепокладання, надію на успіх, постійне самовдосконалення та покращення результатів діяльності за рахунок пізнання та посилення працездатності, результативності діяльності. Як відомо, результати, яких людина досягає у житті, на 20-30 % залежать від інтелекту, а на 70-80 % – від мотивів, які регулюють її поведінку»[6, с. 78].

Організаційні навички особистості, як соціокультурний феномен, можна визначити як «генералізовану потребу», що полягає в описі зусиль і активних дій, спрямованих на досягнення мети. Тому одні індивіди цілеспрямовано рухаються до мети, часто підступними і негуманними шляхами; інші – постійно сумніваються і втрачають шанс. Тут доцільно вести мову про «каузальну атрибуцію» як висновки, які робить людина щодо причин власної чи чужої поведінки (її успішних і неуспішних результатів) [89].

Не можна оминати увагою «піраміду потреб» А. Маслоу, адже тільки та особистість, яка має високу ступінь внутрішньої мотивації, здатна до саморозвитку та вдосконалення образу «Я». У кожного суб'єкта – різні способи здійснення «Я», «образу-Я». Різні типи освоєння реальності через віднесення їх до себе як до джерела активності. Мотивація досягнень, як і організаційні навички, підсилюються в умовах психологічної безпеки, заохочення, ефекту погладження (за Е. Берном). Дійсно, важко бути впевненим та прагнути до самореалізації не відчуваючи себе у безпеці. Американський психолог А. Маслоу в теорії мотивації стверджує, що

безпека – базова потреба людини. Доброзичлива атмосфера, комунікація без дискримінації, унормовані вимоги, високий рівень мотивації до діяльності підвищують безпеку, поліпшують захисну функцію організму [46, с. 66].

У контексті розгляду проблеми феноменологічної сутності організаційних навичок особистості не можна оминати увагою такий важливий аспект, як емоційне вигорання, адже це такий функціональний стан, який прямо чи опосередковано впливає на мотивацію. Нині це поняття має вже діагностичний статус у «Міжнародній класифікації хвороб – 10 : Z 73 – проблеми, пов'язані з труднощами управління власним життям» [38, с. 14]. На думку Р. Павелківа, основними ознаками синдрому емоційного вигорання є: «виснаження, втома, психосоматичні ускладнення, безсоння, негативні настанови, негативне ставлення до роботи, нехтування виконанням своїх обов'язків, збільшення прийому психостимуляторів (тютюн, кава, алкоголь, заспокійливе, ліки), зменшення апетиту чи переїдання, негативне самооцінювання, посилення агресивності (роздратованості, напруженості), пасивності (цинізм, песимізм, безнадія, апатія), почуття провини» [54, с. 6]. У свою чергу О. Марінушкіна розглядає вигорання як «вироблений особистістю механізм психологічного захисту в формі певного чи часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи» [44, с. 18].

Спираючись на дослідження В. Каппоні, можемо стверджувати, що «задоволеність і корисність (продуктивність) відносно як самої особистості, так і суспільства є основними критеріями сформованості організаційних навичок». Оскільки при «вигоранні» показники задоволеності та продуктивності особистості знижуються, то логічно припустити, що «вигорання» може виступати чинником, який перешкоджатиме успішній та ефективній реалізації організаційних навичок особистості» [22, с. 64].

Принагідно зазначимо, що науковці В. Кожевникова, В. Орел, Н. Осухова виділяють особистісні характеристики, які називають «ворогами організаційних навичок» або своєрідними каталізаторами вигорання: «тривожність, чутливість, емпатія, схильність до інтроверсії, гуманістична

життєва настанова, схильність ототожнювати свої вчинки, думки і цінності з ідеалами інших тощо». Також існують особистісні характеристики, які загальмовують цей процес, тобто своєрідні інгібітори: «гарне здоров'я та свідомо турбота про нього, оптимізм, почуття гумору, висока самооцінка, впевненість у собі та власних можливостях, цілеспрямованість, життєвий досвід щодо подолання стресів, висока мобільність» [9, с. 121].

Отже, ядром організаційних навичок є особистісне уявлення про себе, набір ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, прийняття внутрішньої позиції дорослої людини, як потреби в самоактуалізації й самореалізації, що розвиває вміння створювати психологічну перспективу, здатність будувати життєві плани. Провідним механізмом організаційних навичок є рефлексія, що виступає як здібність, що входить у когнітивну підструктуру психіки, виконуючи регулятивну функцію всієї системи.

1.2. Формування організаційних навичок у старших дошкільників як психологічна проблема

Перша зустріч дитини з основами організаційних навичок відбувається у дошкільний період, коли, знайомлячись із навколишнім світом, вона вперше дізнається, що добробутсім'ї залежить від праці тата й мами, що існують гроші, які використовуються для придбання необхідних речей у крамниці, що є цінність часу, проведеного разом, через зайнятість і обов'язки кожного з членів сім'ї.

Старший дошкільний вік є сензитивним періодом розвитку пам'яті, уваги, мовлення, формування творчих уявлень, а також особистісної соціалізації. У дітей старшого дошкільного віку проявляються задатки дедуктивного мислення, проходить формування нового типу психічної організації, мова починає виконувати основну функцію в регуляції поведінки і діяльності. У психіці дитини з'являються принципово нові утворення. Це довільність психічних процесів (уваги, пам'яті, сприймання), а звідси і

здатність керувати своєю поведінкою. Тому дитині старшого дошкільного віку стає доступним засвоєння складних понять, таких як «сімейний бюджет» (прибуток і витрати), гроші, ціна, валюта різних країн, реклама та ін.

Зазначимо, що важливим є не стільки факт залучення дитини до організаційних навичок, скільки зміст такого залучення: якщо дитині потрібно «доводити» своє право на участь у бюджеті, то її увага концентрується на виконанні зобов'язань перед батьками, натомість вільне надання дитині грошей дорослими формує у неї відповідальність за їхню розумну витрату, прагнення до більшої поінформованості про світ дорослих.

Аналіз дитячих ігор, питань, розмов свідчить про інтерес дітей до проблем, пов'язаних із організацією власного життя за зразком батьків. Причинами цього вважається проникнення «політики, економіки, культури, насамперед, у життя сім'ї, де дитина і стикається з різноманітними проблемами, які найчастіше обговорюються в сімейному колі» [55, с. 41].

Відкритість сучасного суспільства, засилля інтернету, життя «напоказ», суспільні негаразди позначаються на світогляді сучасних дітей. Споконвіку діти виявляють інтерес до праці дорослих, допомагають їм, наслідують приклад, намагаються самостійно працювати. При ознайомленні з працею дорослих у дітей формується розвиток економічного мислення, формується певне ставлення до грошей і їх розподілу. Проте, невід'ємним складником соціалізації сучасної дитини є формування її організаційних навичок. Але, слід зазначити, що традиційна освіта, на жаль, не сприяє повною мірою формуванню у дітей готовності до принципово нових економічних, соціально-політичних та духовних відносин, а батьки не завжди систематично і послідовно формують у дітей організаційні навички.

Організаційні навички дошкільників – це важливий показник соціального розвитку дитини, вимога сучасності, яка полягає в умінні раціонально розподіляти власний час, володіти способами перевірки та самоперевірки власних зусиль, які знадобилися для виконання певних завдань. Організаційні навички дошкільника необхідні для подальшого

успішного навчання в початковій школі, виступають чинником психологічної готовності дитини до школи [24, с. 13].

Зауважимо, що організаційні навички дошкільника – це здатність до самостійності та відповідальності дитини, це важливі навички самообслуговування – уміння дітей дошкільного віку самостійно роздягатися, одягатися, умиватися, тримати в чистоті свій одяг, прибирати після себе іграшки, організовувати своє дозвілля.

Зазначимо, що майже сто років тому, у 20-30-ті роки ХХ століття, теоретики і практики дискутували питання про те, що є головним у формуванні дитячої особистості: праця чи гра. У процесі дискусій дійшли висновку, що ці види діяльності дитини не повинні протиставлятися один одному: граючись, дитина трудиться, а працюючи, грається. Відтак у 50-ті рр. питання трудового виховання були відображені і в програмних документах дошкільних закладів, і в наукових дослідженнях (О. Усова, Л. Порембська, Я. Неверович та ін.). Сучасні дослідники Л. Калуська, М. Отрошенко вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку та сім'ї, зазначаючи, що організаційні навички дошкільника прямо чи опосередковано пов'язані з трудовим вихованням [28, с. 5].

У старшому дошкільному віці діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу, а інтерес до трудового процесу поєднувати з інтересом до його результатів. Значно складнішими стають для них трудові завдання. Праця у цьому віці все більше відокремлюється від гри, а епізодичні трудові доручення набувають для них значущості постійних обов'язків. Перед оточуючими їх дорослими відкриваються можливості для реалізації програмних завдань виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, допомагати один одному), формування працелюбства, самостійності, активності та ін. [3, с. 11]. Отже, і батьки і вихователі мають злагоджено прагнути використовувати працю як важливий засіб формування особистості дошкільників, що впливає на «формування їх світогляду, самосвідомості, інтересів, базових особистісних якостей, серед яких важливе

місце посідає працелюбність» [1, с. 12]. Дорослий має продумувати окремі трудові доручення, прагнути до того, щоб праця дітей була не надуманою, а життєво необхідною. Наприклад, допомогти мамі перебрати крупу для обіду, допомогти бабусі прибрати, застелити ліжечка, полити квіти чи погодувати рибок тощо. Це дозволяє подолати одноманітність господарсько-побутової праці. Чим одноманітніша праця, тим привабливіше вона має бути представлена. Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, художня праця.

Виконання доручень виховує у дошкільнят обов'язковість, відповідальність, привчає їх до вияву вольових зусиль щодо самоорганізації діяльності задля досягнення результату. Але для цього важливо, щоб діти усвідомлювали доцільність, значущість для них загальної справи, конкретних доручень. Доручаючи дитині самостійну справу, дорослий має враховувати відсутність соціального, трудового, комунікативного досвіду дитини, рекомендуючи у зв'язку з цим раціональні способи її виконання.

Звернімося до досвіду зарубіжних країн. У США, Німеччині, Японії, Британії організаційним навичкам дітей приділяється значна увага. Загальновідомі спеціальні програми, які знайомлять дітей із основами домашнього господарства і елементарними навичками орієнтації в економічному житті суспільства [90]. Батьки дають дітям (залежно від віку та можливостей сім'ї) певну суму – кишенькові гроші на деякий період часу. Вони привчають дітей використовувати кошти розумно, не витратити дарма, пояснюють, що потрібно обережно ставитися до реклами, не довіряти їй беззастережно. Змалечку в культ зводиться така якість, як працьовитість, дитині прищеплюють важливість здобуття професії, яка дозволить у майбутньому створити сім'ю і забезпечити її достаток [13, с. 52-54].

З психологічної точки зору, в контексті аналізу формування організаційних навичок у старших дошкільників, слід підкреслити деякі новоутворення віку, які передують появі потреби дитини в самообслуговуванні та допомозі старшим. Мова йде про кризу 3-го року

життя, яка ще має назву «Я-сам». У цей період (ранній вік) дитина прагне все робити самостійно, адже в структурі особистості закладаються паростки самостійності та відповідальності: зав'язувати шнурки, розстібати гудзики, вмиватися, розчісувати волосся, відчиняти ключем двері, нести покупки тощо. Батькам, як правило, у таких ситуаціях зручніше швидко зробити це, а значить – зробити це замість дитини. Адже нагодувати з ложечки малюка і хутко піти на прогулянку набагато легше, ніж дати можливість дитині самостійно їсти, а потім ще певний час прибирати за нею. Те саме стосується й одягання. Мамі легше швиденько надягнути на дитину шапку й комбінезон, аніж чекати, доки дитина неправильно буде багато разів поспіль натягувати на себе одяг. Усі ці приклади – наш власний досвід, але тільки зараз, глибоко вивчаючи тему формування організаційних навичок, стає зрозумілим, що саме тут, на цьому віковому етапі дитина привчається до гігієни, праці, самообслуговування.

Якщо батьки заохочують дитячу ініціативу, дозволяють їй методом проб і помилок навчатися, хвалять і підтримують, а не заважають, то, очевидно, що до початку навчання у школі можна виховати самостійну і дисципліновану дитину, яка вміє планувати свій час, гроші, ресурси, відповідально ставиться до доручень, вчасно і без нагадувань виконує домашні завдання [34, с. 12].

Разом з тим, у період з 3 до 6 (7) років – дошкільне дитинство, згідно з віковою періодизацією розвитку, з'являються такі новоутворення, як «совість, сором, вина». Цей віковий період характеризується втратою безпосередності, появою самоконтролю. Найбільшу травматизацію на цьому етапі завдають батьки і вихователі, які мимоволі порівнюють і оцінюють здібності, нахили, вчинки дітей. Звідси бере початок «невротичний тип особистості», який відзначається комплексами, страхами, тривожністю, і атрофованою відповідальністю. Така людина у дорослому житті не вміє давати собі право на помилку, все контролює і зовсім не здатна розслаблятися. Тому для формування організаційних навичок на цьому

віковому етапі дуже важливо не критикувати дитячі спроби самообслуговування та її скромні трудові успіхи, а також не порівнювати та не знецінювати дитячі прагнення, намагання і результати її діяльності. Це додасть дитині впевненості в своїх силах і викличе бажання повторювати і вдосконалювати свої навички самообслуговування.

Ще одним вагомим психологічним аспектом, на який ми вважаємо за потрібне звернути увагу у процесі формування організаційних навичок, є індивідуально-психологічні особливості дитини, а саме її темперамент [43].

Так, наприклад, дитину-флегматика потрібно обмежувати в часі, і обов'язково вказувати на час виконання завдань, вправ і ігор. У пріоритеті мають бути рухливі ігри і завдання, щоб дитина вчилася концентрувати енергію і зосереджуватися на головному. Діти-флегматики не люблять змінювати свої звички, їм це важко дається, навіть до істерик. Ці діти можуть одну й ту саму казку слухати багато разів поспіль, причому, якщо ви змінюєте речення, іншими словами її розповідаєте, дитина може вас виправляти. Діти-флегматики не відчують час і це їхня головна проблема, тому нерідко виникають труднощі з режимом. Діти-флегматики важче за інших адаптуються до нових умов, тому не можна їх підганяти і квапити. Їх потрібно навмисно залучати до спільної діяльності з іншими дітьми, бо вони не дуже контактні, важче за інших включаються в гру. Ні в якому разі не акцентувати увагу на тому, що вони щось роблять гірше за інших [44, с. 13].

Діти-сангвініки часто не дотримуються обіцянок, тому слід контролювати, чи вони виконали те, що обіцяли. Головна їхня проблема – невміння доводити справи до кінця. Для того, що сформувати посидючість, потрібно чітко регламентувати і чергувати різні види діяльності – фізичну діяльність із розумовою. Якщо дитина може більше засвоїти, запам'ятати, слід збільшити навантаження. Також рекомендується побільше фізичних вправ, щоб енергія не застоювалася. Важливо хвалити лише за успіхи, бо сангвініки мають схильність до зазнайства. Діти-сангвініки легко потрапляють під чужий вплив. Вони уникають монотонних клопітких

завдань, не виконують і просто забувають про них. Дітям-сангвінікам дуже швидко набридають іграшки, адже вони прагнуть новизни. Для таких дітей дуже важливий контроль і привчання до відповідальності. Робити це слід наполегливо і систематично, але м'яко, бо почнуть говорити неправду. Головне тут – вчити дитину доводити справи до кінця [44, с. 13-15].

У свою чергу, діти-меланхоліки не вміють себе захистити, за себе постояти. Ці діти завжди в тіні. Вони швидко втомлюються. Ніколи не можна робити їм зауваження при всіх. Ні в якому разі не допускати наказового тону і крику. Для таких дітей дуже важливі дотики, тактильність, погладження по голові. Їх потрібно постійно хвалити. Не можна залучати в ті свята і ігри, які вимагають першої лінії, соліста, швидких рухів. Їм до вподоби малювання, ліплення, аплікація. Часто дорослі не помічають, що у такої дитини виникли труднощі чи проблеми, бо на зауваження вони при всіх можуть зреагувати потоком сліз. Можуть бути ябедами, але це слід викоринювати. Краще у таких випадках відвести дитину в сторону, і спокійно пояснити, але не при всіх, бо вони зовсім не сприймають критику. Дітям-меланхолікам необхідно створювати ситуацію успіху. Навіть там, де дитина програла, зробити так, неначе вона виграла. Такі діти навіть на казки реагують своєрідно, тому слід обирати казки із щасливим фіналом. Меланхоліки не люблять змагання, їм до вподоби м'які іграшки [44, с. 16].

Діти-холерики – це дуже активні малюки, тому їхню рухливість потрібно спрямовувати у правильний бік, а саме призначати помічником, відповідальним. Таким дітям у рівній мірі потрібен контроль і підтримка. Дитина-холерик може так захопитись якоюсь роботою чи грою, що перестає чути тих, хто її оточує, а на зауваження агресивно зреагує. З холериком треба бути разом, поруч, з ним потрібно гратися, він не буде довго гратися на самоті, як-от флегматик. Особливо під час кризи 3-го року життя батькам необхідно обходитися без крику, все висловлювати спокійно але вимогливо. Режим для холериків обов'язковий. Цим дітям потрібен стимул, який

постійно потрібно створювати. Для поліпшення організаційних навичок холерикам потрібна концентрація на дрібних деталях [44, с. 19].

Таким чином, у формуванні особистості є свої закони. Цей процес має бути поступальним і систематичним, у ньому кожному компоненту структури «Я» треба «визріти». Формування організаційних навичок у дошкільника потребує врахування вікових й індивідуальних особливостей дитини та забезпечити її підготовку до наступного етапу – навчання у школі. Успішно сформовані організаційні навички у старшому дошкільному дитинстві у подальшому стануть сходиною до ефективного самовиховання (систематичної та свідомої діяльності дитини, спрямованої на вироблення у себе бажаних якостей), а також до самоорганізації дитиною власної активності у різних видах діяльності.

1.3. Батьківські стратегії як психологічний чинник формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку

Сучасні тенденції функціонування сім'ї свідчать про радикальну зміну акцентів щодо особливостей впливу у дитячо-батьківській підсистемі. Сьогодення вимагає зміни традиційної сімейної парадигми на таку батьківську стратегію, в основі якої – гнучкий і мобільний підхід до виховного процесу в сім'ї, яким передбачено оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування у підростаючого покоління організаційних навичок.

Дошкільний вік є сензитивним періодом формування світоглядних координат дитини, а доцільно організований за змістом і формою її розвиток у сім'ї має високий потенціал: включає особистість у сучасний соціокультурний простір, формує соціальні настанови й ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби. Саме в сім'ї і під впливом домінуючих батьківських стратегій формуються організаційні

навички, які у подальшому визначатимуть і мотиваційну складову особистості, і рівень її домагань, і професійне майбутнє.

Батьківські стратегії – це цінності, потреби і цілі моделей батьківської поведінки, які склалися в уявленні в батьків у вигляді ідентичності «Я мати» або «Я батько», а також діяльність і поведінка батьків, спрямована на дітей. Батьківські стратегії залежать від багатьох чинників, наприклад, таких як індивідуальні особливості батьків і дітей, ставлення батьків до своїх функцій, уміння вибудовувати далекі перспективи [40, с. 5]. Це комплекс дій, зумовлений динамікою соціальних, економічних і політичних змін в житті держави, інституту сім'ї, що формується із урахуванням реалій сьогодення.

Згідно з транзактним аналізом Е. Берна, «життєві сценарії» закладаються з дитинства (до 6 років) під впливом батьківських стратегій, тому їх дуже важко змінити. За Е. Берном, на поведінку хлопчика впливає «Дитина мами», а на поведінку дівчинки «Дитина батька». Так, за переконанням Е. Берна, деструктивний вплив на формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку мають такі батьківські стратегії: «компенсація невдач батьків у тій чи іншій діяльності; продовження батьківських намірів, навіть якщо вони виявилися не успішними; заборона перевищувати досягнення батьків» [48, с. 17].

У досліджуваному контексті нам імпонує теорія О. Васильченко, яка співвідносить організаційні навички особистості з віковими етапами розвитку. Так, на стадії передгри (до трьох років) у процесі спілкування дитини з дорослими, крім оволодіння сенсорно-перцептивними функціями та рухами, мовою відбувається засвоєння найважливіших правил поведінки та моральних оцінок. Стадія гри (від 3 до 7 років) супроводжується оволодінням дитиною основними смислами людської діяльності в сюжетних, рольових, колективних іграх, а також відповідними діями у процесі продуктивної діяльності (малювання, ліплення, конструювання), при виконанні окремих трудових та навчальних завдань [12, с. 56]. Вступ дитини до школи

супроводжується переходом суб'єкта праці, який розвивається, на стадію оволодіння навчальною діяльністю (від 7 до 11 років). Спостерігається подальше засвоєння правил та моральних норм поведінки, формуються навички суспільної взаємодії [13, с. 58].

Австралійський педагог А. Кокері виокремив три основні якості, які необхідно виплекати в дітях, аби виховати в них Людину, а саме: здатність до співпереживання, доброту (виховання серця); допитливість (розвиток інтелекту); ціннісне і творче ставлення до праці (виховання поваги до праці, вміння трудитися) [41, с. 74-75].

Самоконтроль поведінки старших дошкільників відбувається на основі вищих моральних почуттів – почуття обов'язку та емпатії, тому в цьому віці самоконтроль стає більш тривалим і стійким. Самооцінка залишається ще завищеною. Діти старшого дошкільного віку більш стримані та менш образливі. Водночас, вони не повністю адекватні у своїх уявленнях і оцінках про добре і погане. Як стверджують психологи-практики, у 6-7-літніх дітей почуття обов'язку є мотивом їхніх учинків і переживається глибоко.

Згідно з теорією французького психолога Ж. Піаже, дитина спроможна вирішувати моральні проблеми, висловлюючи при цьому моральні судження. Свого часу, Ж. Піаже, вивчаючи моральні судження дітей у віці 5-12 років, дійшов висновку, що «моральні уявлення дітей змінюються від морального реалізму до морального релятивізму. Моральний реалізм – це однозначне розуміння добра і зла, побудоване на авторитеті дорослого. З 11 років виникають релятивістські уявлення про те, що кожен має право на повагу і на своє розуміння справедливості» [56, с. 233]. Звідси випливає дуже важливий, навіть аксіоматичний висновок: для дитини-дошкільника образ дорослого є не просто образ іншої людини. Це своєрідний образ себе, свого майбутнього. З певного моменту розвитку дитина втілює в собі дві людини (Вона і Дорослий). І саме внутрішня взаємодія цих двох людей і є чи не найбільшим стимулом саморозвитку дитини.

Основною загрозою в міжособистісній взаємодії, в процесі формування

організаційних навичок, є ризик отримати психологічну травму, в результаті якої відбувається нанесення шкоди позитивному розвитку дитини та її психічному здоров'ю. Наразі активно досліджується тема психологічного аб'юзу та газлайтингу у взаємодії між батьками і дітьми. Вони проявляються наступними ознаками: у процесі взаємодії батько або мати використовує в основному авторитарний, маніпулятивний стиль спілкування, у їхній поведінці починають переважати надмірна самовпевненість, менторство, догматизм, відсутність гнучкості у спілкуванні з дитиною. Батьківська стратегія придушення, як окрема категорія, часто негативно впливає на самооцінку власної дитини, ставлячись до неї упереджено, підкреслюючи тільки її недоліки. Тим самим такі батьківські стратегії провокують комплекс неповноцінності, невпевненість у власній спроможності дитини, яка в даному випадку є жертвою [2, с. 30].

Формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку корелює з таким психологічним чинником як традиційні батьківські стратегії. У контексті нашого дослідження вважаємо цікавим той факт, що, наприклад, у сім'ї лікарів, традиційно, буде домінувати глибока повага й шана до цієї професії, а дитина зростатиме в атмосфері, яка несвідомо готуватиме її до вибору саме професії лікаря та формування тих особистісних якостей, які є необхідними для даного фаху. Те саме можна сказати й про професію вчителя, вихователя, викладача, науковця. Що стосується професій, які належать до сфери обслуговування, то теж доволі часто діти повторюють стратегію батьків. Особливу цікавість викликають творчі професії, пов'язані з різноманітними ремеслами. Тут дається взнаки ще й така особливість, що дитина заохочується змалечку до участі у певній діяльності, як-от: вишивка, в'язання, дизайн одягу, ремонт взуття, ювелірне мистецтво, будівництво, перукарська справа тощо. На нашу думку, такі приклади яскраво підтверджують гіпотезу про те, що батьківські стратегії дійсно впливають на нахили, схильності та організаційні навички дітей.

Доцільно зауважити на той факт, що важливе значення у визначенні факторів, що впливають на формування організаційних навичок у дошкільників, відіграють такі функції сім'ї, як економічна, виховна, дозвіллева (вони пов'язують сім'ю із зовнішнім світом). Завдяки ним яскраво прослідковується така батьківська стратегія, як контрольована соціалізація.

Слід зазначити, що з точки зору класичної соціології організаційні навички індивіда є прямим продовженням первинної соціалізації, отриманої в сім'ї, а наявність або відсутність певних мотивацій до діяльності залежить не лише від індивідуальних нахилів і здібностей особистості, а й від набору «не випадкових» економічних, соціальних і навіть просторових чинників, взаємодія яких часто визначає, наприклад, випадковий вибір діяльності.

На наше глибоке переконання, провідним механізмом формування організаційних навичок є рефлексія. На стадії опанування різноманітних дій, операцій і навичок, дитина рефлексує максимально широке коло внутрішніх та соціальних чинників, що впливають на той досвід, який зафіксується в її свідомості [5, с. 36]. Таким чином, рефлексивність виступає як мегаздібність, що входить у когнітивну підструктуру психіки, виконуючи регулятивну функцію всієї системи [5, с. 37], а стратегія батьків у цьому процесі набуває ознак екзистенціальності.

У зв'язку з соціально-економічною та політичною нестабільністю української держави наразі відбувається переосмислення системи батьківських стратегій і очікувань, які часто виявляються неадекватно завищеними. У подальшому це може негативно вплинути на розвиток різних сфер психіки дитини, зменшити емоційну близькість між батьками і дітьми, знизити самооцінку. Проблема оптимальності батьківської стратегії тісно пов'язана з очікуваннями батьків від дітей. Утім, діти часто не виправдовують очікування своїх батьків, адже дорослі очікують тих успіхів, яких їм самим не вдалося реалізувати у власному житті.

Так, наприклад, важливим чинником успішності в навчанні є адекватна самооцінка дитини, адже від неї залежить формування мотивації досягнень і

саморозвитку. Самооцінка є своєрідним «ядром» особистості, що має динамічний характер, оскільки може змінюватися впродовж життя. Відомо, що самооцінка формується з дитинства у процесі спілкування за такими етапами: увага з боку дорослих, співробітництво з ними, відчуття поваги з їхнього боку, взаєморозуміння, схвалення. Від самооцінки, на думку Е. Берна, «залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, сприймання успіхів і невдач» [8, с. 189].

Тим самим самооцінка впливає на ефективність формування організаційних навичок дитини і подальший розвиток її особистості. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань, тобто зі ступенем важкості мети, яку вона ставить перед собою. Розходження між домаганнями і реальними можливостями дитини призводить до того, що вона водночас починає неправильно оцінювати себе, внаслідок чого її поведінка стає неадекватною (виникають емоційні зриви, підвищена стурбованість і т. ін.) [8, с. 193]. За інших умов – формуються важливі організаційні навички, що співвідносяться з віком дитини та її індивідуальними можливостями. Батьківська стратегія, яка уможливорює таку динаміку у розвитку старшого дошкільника є особистісно-орієнтованою (враховує потенціал дитини та доступні для неї ресурси).

Чимало досліджень підтверджують пряму кореляцію між самооцінкою та результативністю організаційних навичок у діяльності, а також оцінні судження інших, ставлення оточуючих, особливо близьких людей, членів сім'ї. Психологи, які вивчають дану проблему, відмічають, що дошкільники, які мешкають у маленьких містечках і селах більше часу приділяють праці, допомозі батькам по господарству, а пріоритет у виборі одягу, їжі, дозвілля тощо належить безпосередньо вказівкам батьків. Так, цікавими видаються дослідження Л. Повалій, яка вивчала соціально-демографічні особливості впливу батьківських стратегій. Науковиця констатує, що ключовим соціальним інститутом, який здійснює суттєвий вплив на формування особистості дитини «є сім'я, а специфічний вплив здійснюється саме у

сільських родинах, адже трудове виховання дає більше об'єктивних реальних умов для засвоєння сімейної традиції, виховання спадкоємців трудових династій, продовжувачів справи своїх батьків» [43, с. 86].

Нам імпонує підхід А. Бандури, автора соціально-когнітивної теорії особистості, представника необіхевіористичного напрямку, оскільки типова формула « $S = R$ » дієво демонструє поведінку дитини, яку можна пояснити в термінах соціальних ситуацій, що її викликають та підкріплюють наслідками. Відтак, згідно з теорією А. Бандури, та враховуючи принцип детермінізму, можна резюмувати, що вплив батьківських стратегій на формування організаційних навичок дошкільників полягає в безперервній взаємодії поведінки, пізнавальної сфери й оточення [3, с. 31]. Отже, А. Бандурою зазначається, що дорослі і діти, які володіють відчуттям самоефективності щодо реалізації організаційних навичок, більш продуктивні, стресостійкі та оптимістичні [3, с. 33].

У просторі даного дослідження доцільно спроектувати виокремлені типи в площину батьківських стратегій, що дозволяє помітити закономірність: багато батьків, зловживаючи своєю владою, намагаються гіпертрофовано контролювати дітей, що є свідченням низької оцінки особистої ефективності щодо організаційних навичок, або наявністю афекту неадекватності, що також має місце в діаді «батьки-діти». Так, Л. Долинська в процесі вивчення психологічних особливостей формування ефективних копінг-стратегій батьків у вихованні підлітків у взаємодії зі схильними до девіантної поведінки, підкреслювала, що використання батьками ефективних копінг-стратегій значною мірою обумовлено достатньою розвиненістю таких важливих якостей, як: рівень емпатії, рефлексії, самоактуалізації, адекватний стиль батьківського ставлення та спілкування, вирішення конфліктів шляхом співробітництва [21, с. 24].

У свою чергу, Р. Мороз під час дослідження процесу прийняття рішень батьками у складних життєвих ситуаціях на основі сімейних патернів, довела, що на його ефективність впливає рівень психологічних знань батьків,

який досягається завдяки їх включеності у рефлексивну активність. Дослідницятверджує, що поведінка батьків залежить від рівня розвитку рефлексії, за допомогою якої відбувається усвідомлення ситуації, пошук та аналіз альтернатив її вирішення [49, с. 109].

Під час дослідження батьківських стратегій у формуванні організаційних навичок старших дошкільників, нами було виокремлено різні за модальністю стратегії, які візуально представлені на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Особливості батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку

Узагальнюючи вищезазначене, доцільно зауважити на той факт, що вибір батьками стратегій зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями самих батьків (рівнем розвитку рефлексії, емпатії, саморегуляції, ціннісних орієнтацій, батьківського ставлення до доньки чи сина) та дітей (особливостями характеру, темпераменту, самооцінки, інтересів, розвитку особистості дитини відповідно до вікових норм тощо). Батьківські стратегії не завжди забезпечують гармонійну взаємодію з дітьми старшого дошкільного віку щодо формування у них організаційних навичок, проте підвищення ефективності батьківських стратегій можливе шляхом розширення чи зміни репертуару моделей батьківської поведінки.

Висновки до першого розділу

Узагальнюючи теоретико-методологічні засади формування організаційних навичок встановлено, щоданий психологічний феномен є складним соціокультурним конструктом, що містить у своїй структурі мотивацію особистості, рівень її домагань, творчий та інтелектуальний потенціал, здатність до самоконтролю та рефлексії, конгруентність й асертивність. Прояв перелічених компонентів визначає сформованість організаційних навичок.

З'ясовано, що організаційні навички дошкільників – це важливий показник соціального розвитку дитини, який полягає в умінні відповідно до віку розподіляти власний час, володіти способами перевірки та самоперевірки власних зусиль, які необхідні для виконання завдань ігрової та навчальної діяльності чи побутових доручень. Організаційні навички дошкільника необхідні для подальшого успішного навчання у першому класі, вони виступають важливим чинником психологічної готовності дитини до школи.

Визначено, що батьківські стратегії – це відносно стійкі моделі батьківської поведінки, які склалися в уявленні батьків у процесі формування

ідентичності «Я мати» або «Я батько»;це діяльність батьків, спрямована на дітей. Батьківські стратегії мають різні модальності, що позначаються на формуванні організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. Особливості батьківських стратегій в умовах сьогодення є недостатньо вивченими і потребують емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКИХ СТРАТЕГІЙ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ 5-7 РОКІВ

2.1. Обґрунтування емпіричних методів дослідження проблеми

Проблема вимірювання об'єктивної реальності на основі суб'єктивного світу індивіда актуальна й надзвичайно складна. У даному питанні важко бути абсолютно впевненими в тому, що застосований психодіагностичний інструментарій є достатньо валідним і відображає саме те, що є насправді. Це обумовлено тим, що внутрішній світ особистості багатогранний і різнобічний, неповторний і гнучкий. Як відомо, внутрішній світ зумовлений соціокультурним контекстом і може легко трансформуватися у залежності від зміни середовища.

Необхідним етапом підбору психодіагностичних методик для здійснення емпіричного дослідження є верифікація теоретичних понять. Важливо переконатися, що подібна процедура вже закладена у відомих загальнопсихологічних і соціально-психологічних методиках діагностики. Як відомо, у кожній методиці закладено певну наукову парадигму і певну теоретичну конструкцію, що своєрідно виявляються й у формі вимірювального пристрою, і в змісті одержаних даних. Інакше кажучи, за допомогою стандартних методик дослідник здійснює тенденційний добір емпіричних фактів, відповідно до закладених у них теоретичних постулатах.

При вирішенні завдань емпіричного дослідження, зміст теоретичних понять не може залишитися лише передумовою вибору методик, адже він переходить на новий, методичний рівень, де й набуває форму, адекватну завданням емпіричного дослідження [30, с. 39]. У зв'язку з цим, розглянемо більш детально діагностичні особливості вивчення батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.

У сучасній психодіагностиці доволі багато різноманітних методик щодо вивчення дитячо-батьківських взаєностосунків, проте відчутний дефіцит методик вимірювання саме батьківських стратегій та їх впливу на організаційні навички дітей.

Психологія сім'ї цілком успішно використовує загальну та частково спеціальну методологію (психології, соціології тощо). Саме із середини ХХ ст. розпочалася розробка спеціального інструментарію для роботи з сім'єю: опитувальників, діагностичних методик. З'являється, наприклад, методика Р. Жіля, спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, «PARI (Parental Attitude Research Instrument)» – методика дослідження батьківських установок Е. Шефера та Р. Белла, генограма М. Боуена, яка дозволила проаналізувати сімейні стосунки в поколіннях, «АСВ» – тест «Аналіз сімейних стосунків» Е. Ейдемільера та В. Юстіцкіса, «ОРО» – тест-опитувальник батьківських стосунків А. Варги та В. Століна тощо. Щоправда, наприкінці ХХ ст., за свідченням О. Лідерса, психологи здебільшого використовували всього кілька методик психологічного дослідження сім'ї.

Важливо зауважити на той факт, що й нині психологія сім'ї послуговується методологічним інструментарієм інших наук чи галузей психологічного знання, напрацьовуючи власні методики дослідження сім'ї[28]. Так, А. Варга виділяє шість параметрів сімейної системи, за допомогою яких можна описати будь-яку сімейну систему: 1) стереотипи взаємодії; 2) сімейні правила; 3) сімейні міфи; 4) межі (кордони); 5) стабілізатори; 6) сімейна історія [11, с. 40].

Соціально-психологічні проблеми сім'ї можна звести до трьох основних груп: дошлюбні (часто є основними детермінантами подружніх проблем), подружні, проблеми взаємин дітей і батьків. Одним із головних напрямів роботи сімейного психолога є діагностика, яка дозволяє отримати повну і надійну інформацію про взаємини членів сім'ї на різних етапах їхнього життя. Психологи використовують різні методи соціально-

психологічної діагностики: опитування, спостереження, експеримент, метод соціометрії, методи поперечних і поздовжніх зрізів, кількісно-якісний аналіз документів, тестування [33, с. 10].

Психологічна діагностика здійснюється для вивчення специфіки внутрішньосімейного клімату, характеру взаємодії батьків із дітьми, моделей виховання, які використовуються батьками, особливостей батьківського сприйняття проблем дитини. Необхідну інформацію, що дозволяє дати кваліфіковану оцінку взаємин подружжя, можливо отримати за допомогою опитувальників, які спрямовані на виявлення особливостей спілкування і взаємин, особистісні якості партнерів, спільність інтересів і цінностей.

В контексті діагностики дитячо-батьківських взаємостосунків до найбільш ефективних дослідники відносять наступні методики:

1. Графічний тест «Малюнок сім'ї», призначений для виявлення особливостей сімейних відносин. Він допомагає прояснити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, те, як вона сприймає їх і свою роль в сім'ї, а також характеристики стосунків, які викликають у неї тривожні і конфліктні почуття.

2. Проективна методика Р. Жилія, яка досліджує міжособистісні стосунки дитини і її сприйняття внутрішньосімейних стосунків.

3. Методика «Діагностика емоційних відносин в сім'ї» А. Лідерса і І. Анісімової, спрямована на вивчення емоційних стосунків дитини з сім'єю та направлена на визначення позиції дитини в сім'ї. Тест дозволяє якісно і кількісно оцінити почуття, які дитина відчуває до членів своєї родини і як вона сприймає їх ставлення до себе. Методика розроблена для різних вікових груп: для дошкільнят і молодших школярів та для підлітків.

4. Методика «Незакінчені речення» Д. Сакса та С. Леві дозволяє виявити усвідомлені й неусвідомлені настанови людини, показує її ставлення до батьків, сім'ї, до минулого і майбутнього, до життєвих цілей тощо.

5. Методика «Батьківсько-дитячих взаємин у підлітковому віці» (П. Шефер) – надає можливість пізнати батьків очима підлітка. Тест дозволяє

описати взаємини з батьками за найбільшими проявами: доброзичливість, ворожість, автономія, директивність й непослідовність батьків.

6. Методика «Дитячо-батьківські стосунки у підлітковому віці» (ДБСП) І. Марковської. Опитувальник дозволяє з'ясувати бачення родинної взаємодії з позиції дітей.

7. Опитувальник для дослідження емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії Є. Захарова спрямований на виявлення особливостей сприйняття, розпізнавання емоційного стану та характеру реагування; зовнішніх особливостей поведінки членів родини, які є інтегративними характеристиками емоційної сторони взаємодії.

8. Методика «Шкала сімейного оточення» С. Купріянова призначена для оцінки соціального клімату в сім'ях.

9. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек дає змогу виявити порушення міжособистісних відносин, де найчастіше виділяються два фактори: домінування-підпорядкування й дружелюбність-агресивність.

10. Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А. Варги, В. Столінає психодіагностичним інструментом, орієнтованим на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються по допомогу з питань виховання дітей і спілкування з ними.

У формуванні організаційних навичок ключовим убачаємо поняття «особистісної ідентичності», що апріорі є основною характеристикою людського буття і розвиває ідею ідентичності й відособлення від батьків. Теорію розвитку ідентичності щодо формування структури особистості склали праці У. Джеймса, Г. Брейкуела, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, А. Ноймана, К. Ясперса та ін. У дослідженнях зазначених учених ідентичність розвивається як «динамічна структура протягом онтогенезу людини, яка ніколи не досягає завершеності» [29, с. 109].

Згідно з поглядами Е. Еріксона, «ідентичність виявляється як глибоко засвоєний і особисто сприйнятий образ себе, відчуття стабільного володіння

особистістю власним «Я», незалежно від змін «Я» у часі, просторі, здатність до адекватного розв'язання завдань, які виникають на кожному етапі розвитку» [61, с. 17]. Ідентичність – це результат ідентифікації людини з різними соціальними категоріями: соціальним статусом, статтю, віком, роллю, нормою, групою, культурою тощо. Ідентичність представляє одну з базових (за А. Маслоу) потреб людини – «в причетності й прихильності» [34, с. 128]. Показовий індикатор незадоволення цієї потреби – відчуття «втрати коренів», відчуження, самотності, сирітства. За Е. Еріксоном, «серед чинників розвитку особистісної ідентичності (об'єктивних і суб'єктивних) особливе місце займають такі, як специфіка внутрішньосімейної взаємодії, сімейні наративи, міфи і патерни, сімейні традиції та психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин [79, с. 111]. Для дослідження особистісної ідентичності доцільно використовувати тест М. Куна і Т. Мак-Партленда «Хто Я?», методики «Статуси ідентичності» і «Тест Его-ідентичності» Дж Марсія, «Інтерв'ю за статусом ідентичності», «Стратегії захисту ідентичності» Г. Брейкуела, «Опитувальник інтерперсонального діагнозу» Т. Лірі.

Для комплексної характеристики особистісного становлення слухними можуть видатися опитувальники, як класичний зразок суб'єктивного діагностичного підходу. Найбільш широко визнаною методикою діагностики особливостей характеру є «Велика п'ятірка» («Big five»), що діагностує такі риси: «самовпевненість-непевненість», «дружелюбність-ворожість», «свідомість-імпульсивність», «емоційна стабільність-тривожність» та «інтелектуальна гнучкість-ригідність». Заслуговують на увагу такі: опитувальник особистості Р. Кеттелла; опитувальник настанов / шкала Л. Терстоуна, опитувальник цінностей Д. Супера, опитувальник інтересів Г. Кюдера, опитувальник мотивів А. Едвардса, типи акцентуації характеру А. Личко. Останнім часом великої популярності набувають проєктивні методики. Наприклад, методика «Людина під дощем» (автор О. Романова) рекомендована для оцінки адаптивних можливостей та стійкості людини до

впливу стресових факторів. Певною мірою, дана проєктивна методика може виступати доповненням до методики «Локус контролю»(автор Дж. Роттер). Такий підхід вважаємо актуальним у зв'язку з проблемою емоційного вигорання, яка сьогодні гостро стоїть перед сучасними батьками, особливо тих, які не мають педагогічної освіти і не працюють у сфері діяльності «людина-людина». У даному контексті варто відмітити методику «Діагностика рівня емоційного вигорання» В. Бойка.

У першому розділі кваліфікаційної роботи зазначалося, що лакмусом позитивного мікроклімату в сім'ї є самооцінка дитини. Для діагностування рівня сформованості самооцінки у дітей можна застосувати три найбільш популярні методики. Це авторські методики, апробовані і рекомендовані для роботи з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку: методика визначення самооцінки «Дерево» (автор Д. Лампем, в адаптації Л. Пономаренко); методика «Сходи» (автор В. Щур); Методика визначення емоційної самооцінки (авт. А. Захаров).

Для індивідуальної діагностики вкрай важливо застосовувати також спеціальні діагностичні методики, які допоможуть виявити ті ознаки, які не було виявлено при спостереженні. Добре себе зарекомендувала методика «Повітряні кульки» для дітей старшого дошкільного віку (згідно завданням, діти ставлять в хатку-хмаринку різнобарвні кульки, які відповідають їхньому настрою). Такі методи, на думку Л. Найдьоновой, «допомагають дітям самим краще зрозуміти свої емоції та стани, адже вони тільки навчаються це робити» [47, с. 21].

Для діагностики психологічної безпеки сімейного середовища доцільним є використання методик на дослідження тривожності: «Оцінка тривожності за тестом Філіпса», «Тест тривожності» Р. Теммла, М. Дорки, В. Амен тощо.

На етапах емпіричного дослідження варто акцентувати увагу на малюнкові проєктивні методики, оскільки вони мають пріоритетну позицію в дослідженні уявлень дітей щодо психологічної безпеки сімейного

середовища, оскільки в цей період пізнавальної активності переважає наочно-образне мислення і триває інтенсивний розвиток емоційної сфери.

Так, із метою перевірки відчуття благополуччя, відсутності тривоги та впевненості в собі, своїх силах можна запропонувати дітям проєктивну методику «Вулкан» (автор І. Млодик). Дана методика дозволяє з високим ступенем достовірності виявляти уявлення дітей про психологічну безпеку середовища. Доцільність застосування запропонованої проєктивної методики обґрунтована певними перевагами: легкість виконання, ігрова форма проведення, висока валідність при професійному рівні підготовки дослідника, неможливість підробки результатів, можливість розкриття особистості, інтелектуального рівня дитини.

Наступною методикою, яку також можна запропонувати дітям, є проєктивна методика «Слон» (автор Ю. Кудряков). Виокремлюючи такі параметри агресії, як наявність гострих бивнів у слона, слід поставити на кожному малюнку (+) – наявність агресивних ознак і (–) – відсутність агресії.

Для оцінки взаємодії дитини з найближчим оточенням, аналізу картини світу дитини, відносин з матір'ю нами варто застосувати проєктивну методику «Баранчик у плящі» (автор О. Залеська). Методика спрямована на діагностику психологічного клімату людини в батьківській родині. Цей інструмент дозволяє працювати з дітьми, починаючи від 6 років і добре демонструє безпеку/небезпеку дитини в родині.

Зважаючи на розмаїття психодіагностичного інструментарію та його цільову спрямованість, а також на мету емпіричного дослідження, було виокремлено психодіагностичний інструментарій, задіяний для реалізації цілей констатувального експерименту у роботі з дітьми. До таких психодіагностичних методик включено:

1. Проєктивну методику «Баранчик у плящі». Тест містить елементи візуалізації та медитації. Робота з методикою потребує індивідуальної роботи по 10-15 хвилин з кожною дитиною (додаток А).

2. Проективну методику «Будиночок для Ельфа» (автор З. Корольова). Діагностика з її допомогою спрямована на виявлення особливостей довірливого спілкування дітей. Ми виходили з того, що довіра, як психологічне ставлення, включає інтерес та повагу до партнера по спілкуванню та взаємодії (див. додаток Б).

Вартісними для нашого дослідження виявилися результати експериментальної роботи щодо компонентів батьківських стратегій, одержані О. Падалко [30]. Науковець вважає, що когнітивний компонент – це оцінка здібностей і особистісних якостей людини, її життєві цілі, ціннісні орієнтації, спрямованість на сім'ю і дітей, рівень домагань. Емоційний компонент включає в себе потреби індивіда, мотиви, інтереси, взаємостосунки з дітьми. Поведінковий (вольовий) компонент передбачає наявність емпатії, яка виявляється в конкретних діях, вмінні йти на компроміс і адекватно долати конфлікти [35, с. 11].

У контексті нашого дослідження важливого значення набуває прогностична цінність методики, яка вимірюється коефіцієнтом кореляції результатів, отриманих при їх виконанні, і зовнішніми критеріями, для передбачення яких застосовується методика. У нашому випадку це коефіцієнт кореляції між батьківськими стратегіями та їх впливом на процес формування організаційних навичок дошкільників. Цілком прийнятним є застосування методик, цінність яких характеризується коефіцієнтом кореляції – 0,5 од.

Вагомого значення для емпіричної частини нашого дослідження мають наукові пошуки І. Декман, яка вивчає взаємозв'язок між успішністю формування організаційних навичок дошкільників та батьківськими стратегіями. Так, дослідниця зуміла довести експериментальним шляхом, що на організаційні навички дошкільників впливають такі чинники: авторитет батьків (15%), сімейні взаємовідносини, що ґрунтуються на емпатії, відсутності агресії, депресивних станів у членів родини (18%), стилі батьківського ставлення (8%), цінності сім'ї (59%) [15, с. 21]. У свою чергу

К. Михальчі довела безапеляційний вплив внутрішньосімейних взаємовідносин на успіх особистості у житті, що також є доволі актуальним для нашого дослідження, позаяк життєвий успіх корелює з організаційними навичками особистості [29, с. 21]. Відповідно до зазначеного, доцільності набула методика діагностики особистості щодо її мотивації до успіху Т. Елерса. Зазначені вище наукові розвідки також були покладені в основу емпіричного досвіду.

Разом з тим, добираючи діагностичний інструментарій, акцентувалася увага на тому, що формування організаційних навичок особистості відбувається упродовж усього життя: починаючи із виникнення мотиву освоїти певний вид діяльності, продовжується підготовкою у закладах освіти, професійною діяльністю за фахом й досягненням високого рівня професійної майстерності та зрілості. Тому вважаємо за необхідне здійснювати системну діагностику особистості. Оцінці індивідуально-психологічних особливостей особистості сприяє «Методика багатофакторного дослідження особистості» Р. Кеттелла. Не менш важливими ознаками сформованості організаційних навичок є комунікативні здібності особистості, які доцільно досліджувати за трьома методиками: «Визначення способів регулювання конфліктів» К. Томаса, «Методика діагностики комунікативних і організаторських здібностей» та «Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі.

Зокрема, вважаємо, що в ході дослідження впливу сімейних традицій на професійне становлення особистості варто звернути увагу на «локус контролю» Дж. Роттера як властивість особистості, яка передбачає схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус) чи власним здібностям та зусиллям (інтернальний локус). Згідно з психоаналітичними засадами З. Фрейда, у батьківсько-дитячих взаємостосунках має місце перекладання дітьми відповідальності за неуспіх виконання справ на батьків. Згодом така установка поширюється й на інші сфери життя, як-от особисті відносини. Саме тому нерідко можна почути від зрілої людини фрази на кшталт: «...мої

батьки мене критикували, тому у мене низький рівень домагань», «...мої батьки не навчили мене ризикувати, тому я так і не розпочав власний бізнес і не досяг успіху» і т. ін.

Розглянемо зміст психологічних методик, які спрямовані на аналіз батьківських стратегій у контексті формування організаційних навичок дошкільників за названими компонентами.

Ми вже визначили в ході теоретичного узагальнення проблеми, що процесуальність організаційних навичок нерозривно пов'язана з аналізом сімейної детермінованості даного процесу, саме тому для дослідження особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей доцільно використати такі діагностичні методики у роботі з батьками:

1) «Тест на визначення стратегії сімейного виховання» С. Степанова в модифікації І. Махоніної (додаток В). Тест передбачає самооцінку батьками власних стратегій сімейного виховання. Містить 10 запитань та 4 варіанти відповідей до кожного. За результатами діагностики визначається домінуюча стратегія, зумовлена авторитарним, авторитетним, ліберальним, індеферентним стилем батьківської поведінки;

2) тест «Ваші емпатійні здібності» В. Бойка (додаток Г) передбачає вивчення здатності батьків до співпереживання. Стимулюючий матеріал містить 36 тверджень. При обробці даних у порівнянні з ключем до тесту встановлюється рівень емпатії: дуже високий, високий, середній, низький;

3) «Методика дослідження ціннісних орієнтацій» М. Рокіча (додаток Д). Згідно інструкції діагностованим пропонується ранжування цінностей за 2 списками, що містять по 18 позицій. Це термінальні – цінності-цілі, та інструментальні – цінності-засоби.

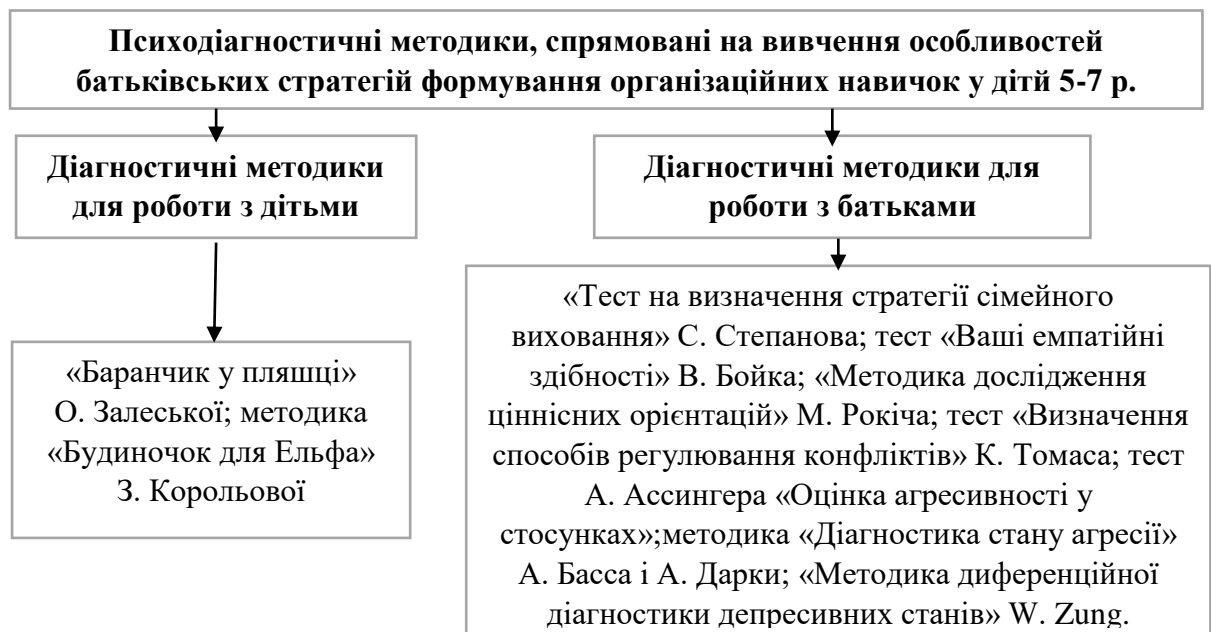
4) тест К. Томаса «Визначення способів регулювання конфліктів». Завдяки даному опитувальнику визначався домінуючий у батьків спосіб врегулювання конфліктів: змагання, пристосування, уникнення, компроміс, співробітництво. Тест містить 30 запитань та варіанти відповідей до них. Результати опрацьовуються при співвіднесенні даних із ключем (додаток Е);

5) тест А. Ассингера «Оцінка агресивності у відносинах» (додаток Ж). Опитувальник дозволяє визначити, чи коректна людина у стосунках з оточуючими і чи легко їй спілкуватися з ними. Тест налічує 20 запитань із варіантами відповідей до кожного. На основі підрахунку суми номерів відповідей встановлюється рівень агресії у стосунках;

б) методика на вияв показників і форм агресії «Діагностика тану агресії» А. Басса і А. Дарки (додаток З). За допомогою тесту можна вивчити схильність особистості до агресивної поведінки та тип прояву агресивної поведінки: фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм, уразливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини. До структури опитувальника включено 75 запитань. Для опрацювання результатів діагностики необхідно скористатися ключем;

7) «Методика диференційної діагностики депресивних станів» (самооціночна шкала депресії) W. Zung (Додаток І). Опитувальник містить 20 тверджень, які слід оцінити за 4-бальною шкалою для самооцінки власного актуального стану.

Психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження візуально представлено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження

Окреслений вище комплекс психодіагностичних методик є досить інформативним для дослідження особливостей батьківських стратегій у контексті формування організаційних навичок у дітей 5-7 років, оскільки ґрунтується на наукових знаннях і на валідних результатах експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених та їх послідовників, які успішно підтвердили адекватність психодіагностичного інструментарію, що використовувався. Зауважимо, вибір емпіричних методів дослідження для вивчення окресленої проблеми існує чимало, проте, надзвичайно важливо визначити з множини альтернатив саме ті, які допоможуть із найбільшою точністю і валідністю забезпечити чистоту експерименту та визначити подальші шляхи психокорекційної діяльності.

2.2. Результати констатувального експерименту

Метою емпіричного дослідження є: виявлення особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.

Експериментальною базою дослідження виступив Соціально-психологічний центр для постраждалих від війни вимушених емігрантів з України, що функціонував у Музеї футболу (м. Дортмунд, Німеччина). У дослідженні взяли участь 38 респондентів (жінки-матері) віком від 29 до 45 років, які виховують дітей старшого дошкільного віку та їхні діти. У процесі роботи було здійснено комплексну діагностику, із застосуванням цілої батареї різноманітних методик.

Відповідно до мети і завдань дослідження було започатковано експеримент. Методика реалізації психологічного експерименту складалася з трьох етапів.

Перший етап – констатувальний експеримент першого порядку – був спрямований на дослідження особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей. Перший етап охоплював

учасників контрольної та експериментальної груп, наявних на початку експерименту.

Другий етап експериментального дослідження передбачав проведення формувального експерименту з експериментальною групою. Цей етап було реалізовано на експериментальній вибірці за допомогою апробації комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку процесі. З експериментальною вибіркою цілеспрямовано проводились заходи, передбачені розробленою нами програмою, з метою поліпшення складників організаційних навичок та з опорою на виявлені домінуючі батьківські стратегії.

На третьому етапі дослідження проводився констатувальний експеримент другого порядку (контрольний експеримент), у якому брали участь учасники як контрольної, так і експериментальної груп. Метою дослідження було виявлення емпіричних показників після застосування розробленої програми. За результатами цього етапу приймалось рішення про те, чи є дієвими заходи, запропоновані у програмі.

Відповідно до викладених вище теоретичних положень, при емпіричному дослідженні особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей 5-7 років, ми відштовхувалися від розуміння цього феномена як процесу самопізнання та самореалізації, що включає в себе такі взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий. Було також визначено рівні (оптимальний, ситуативний та мінімальний) впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок дітей дошкільного віку.

Оптимальний рівень характеризується наявністю факту детермінованості феномену формування організаційних навичок у дітей дошкільного віку, виявленням кореляції між батьківськими стратегіями та формуванням організаційних навичок дітей, яке характеризується авторитетним стилем ставлення, високим рівнем емпатії, ціннісної

спрямованості, низькою схильністю до депресії, низьким рівнем конфліктності та агресивності.

Ситуативний рівень визначається частковою наявністю факту детермінованості щодо формування організаційних навичок дітей дошкільного віку, слабким усвідомленням кореляції між батьківськими стратегіями та формуванням організаційних навичок дітей та характеризується ситуативним рівнем емпатії, ціннісною спрямованістю в матеріальній площині, наявністю схильності до депресивних, агресивних проявів, ситуативним рівнем конфліктності та агресивності.

Мінімальний рівень відзначається відсутністю факту детермінованості щодо формування організаційних навичок у дітей дошкільного віку, неусвідомленням кореляції між батьківськими стратегіями та формуванням організаційних навичок дітей, характеризується мінімальним рівнем емпатії, відсутністю ціннісної спрямованості, наявністю схильності до депресій, потенційною агресивністю та конфліктністю.

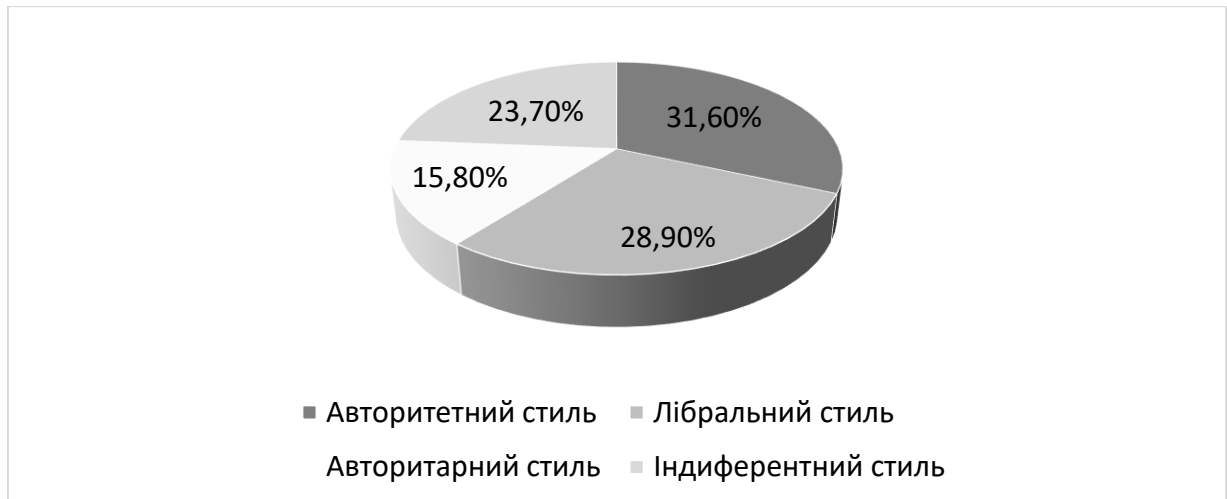
Поділ на контрольну та експериментальну групи ми визначили стратометричним відбором, оскільки всі реципієнти жіночої статі (у дослідженні взяли участь 38 респондентів (жінки-матері) віком від 29 до 45 років). Таким чином, 19 осіб було віднесено до КГ (контрольної групи), решта 19 осіб стали учасниками ЕГ (експериментальної групи). Важливо підкреслити, що всі учасники експерименту працюють у різних сферах, але так чи інакше є постраждалими від війни вимушеними емігрантами.

На етапах емпіричного дослідження наша діагностувальна робота базувалася на принципах одночасного вивчення сім'ї та особистості, а також вивчення психологічних явищ у динаміці. Добір діагностувального матеріалу здійснювався з урахуванням принципу валідності, доступності.

На початковому етапі дослідження для вивчення когнітивного компоненту батьківських стратегій було використано «Тест на визначення стратегії сімейного виховання» С. Степанова в модифікації І. Махоніної. За результатами тестування нам вдалося встановити, що з 38 осіб респондентів

у 12 авторитетний стиль ставлення до дітей, у 11 – ліберальний, у 6 – авторитарний, у 9 – індиферентний (рис. 2.2). На питання «Чи вважаєте Ви доцільним відвідувати психолога в разі виникнення проблем у дитячо-батьківських взаємостосунках?» лише 11 осіб дали схвальну відповідь, решта відповіли: «Ні».

Рис. 2.2. Домінування батьківських стратегій (результати тестування за методикою С. Степанова в модифікації І. Махоніної)

Зважаючи на отримані дані, слід констатувати: найбільш поширеним є ліберальний стиль сімейного виховання, що характеризується наданням дітям значної свободи та права вибору у різних сферах життя. За такої батьківської стратегії мами не вдаються до реального контролю дітей.

Наступним завданням для жінок-матерів було опрацювання тесту «Ваші емпатійні здібності» В. Бойка, який продемонстрував високий рівень емпатії серед опитаних (від 22 до 29 балів). Цей результат є дуже втішним, адже здатність до співчуття – це одна з найважливіших рис для жінки-матері, що надзвичайно важливо для виховання дитини дошкільного віку, особливо у таких стресогенних умовах сьогодення, в яких перебуває населення України. Деякі з опитаних (2 особи) показали середній рівень емпатії, набравши в сумі від 15 до 21 бали. Варто констатувати: рівень емпатії жінок-матерів, постраждалих від війни, які взяли участь у дослідженні, виявився доволі

високим, що може свідчити також про їхню надмірну чутливість, коли емоції стають домінуючими у поведінці.

Наступним кроком констатувального експерименту було діагностування за «Морфологічним тестом життєвих цінностей» В. Сопова і Л. Карпушиної. Даний опитувальник було додатково внесено у роботу з респондентами. Тест життєвих цінностей дав можливість виявити, наскільки важливими для обстежуваних жінок є саморозвиток, духовні задоволення, креативність, соціальні контакти, власний престиж, особисті досягнення, матеріальний стан і збереження власної індивідуальності, а також, наскільки вагомою є їхня реалізація у професійній, освітній, сімейній, суспільній сферах, в особистих захопленнях та фізичній активності. Для перевірки достовірності даних застосовано кореляційний аналіз за критерієм r -Пірсона.

Пріоритетні життєві цінності жінок у ранній дорослості – це збереження індивідуальності ($M=6,889$), саморозвиток ($M=6,067$) та матеріальне положення ($M=5,933$), у середній – збереження індивідуальності ($M=7,044$), саморозвиток ($M=6,667$) та особисті досягнення ($M=6,311$). Найважливішими життєвими сферами для молодших жінок є захоплення ($M=6,400$), освіта ($M=5,956$) та професійна діяльність ($M=5,822$), для старших – суспільна сфера ($M=6,578$), захоплення ($M=6,311$) та фізична активність ($M=6,267$).

Одна з найважливіших життєвих цінностей жінок зрілого віку – збереження індивідуальності – підтримується такою особистісною рисою, як експресивність ($r=0,351$; $r=0,299$): надмірно серйозне та відповідальне ставлення до життя заважає відстоювати власну точку зору і свою неповторність.

У більш старшому віці (41-45 років) цінність власної індивідуальності більш виражена у жінок із зовнішньою спрямованістю особистості. Іншим життєвим орієнтиром у жінок ранньо-середньої дорослості є прагнення до саморозвитку. У середній дорослості цьому сприяє активність, комунікабельність та домінування над іншими ($r=0,473$). Така важлива для

41–45-річних жінок життєва сфера, як захоплення, пов'язана з їхньою допитливістю, мрійливістю та артистичністю ($r=0,362$), а фізична активність – з екстравертованою спрямованістю особистості ($r=0,328$).

Для сучасних жінок у період ранньої дорослості важливим є вибрати той вид захоплення, який би дав можливість підкреслити та яскраво виразити їхню індивідуальність. Як правило, вони не обмежуються одним видом хобі, а випробовують себе у різноманітних, іноді рідкісних, заняттях. На відміну від чоловіків, жінки у вільний час люблять займатись тим, що може принести матеріальну користь. Тому хобі може носити прагматичний характер. Жінок цього віку від чоловіків відрізняє також те, що для них важливою є сфера навчання та освіти. Вони вибирають ту освітню діяльність, яка максимально відповідає їхнім особистісним особливостям. Жінки намагаються підвищувати рівень своєї освіти задля саморозвитку, а також заробітної плати та інших матеріальних вигод.

Жінки цінують професійну діяльність через те, що це є нагодою «виділитися з натовпу». Вони вибирають таку професію, яка могла б підкреслити їхню індивідуальну своєрідність та неповторність, дала б можливість підвищувати кваліфікацію та якнайповніше реалізувати свої здібності. У той же час, жінки намагаються вибрати ту роботу, яка гарантує високу зарплату та матеріальне благополуччя. Якщо цього досягти складно, вони схильні змінити роботу чи спеціальність. Зазначені життєві цінності, насамперед, характерні експресивним жінкам 37-45 років.

Більш консервативні та ригідні жінки цього віку не схильні до соціальної активності: вони не отримують задоволення від своєї громадської діяльності, не прагнуть посісти певного місця в структурі суспільних відносин. Цим вони суттєво відрізняються від старших за віком жінок, які значно більшу увагу приділяють своїй соціальній активності. Жінки середнього віку цінують свої власні суспільні погляди і намагаються не потрапити під вплив оточуючих людей. Можливе схвальне ставлення до різного роду неформальних або навіть скандальних організацій.

Будучи задіяними у суспільне життя, вони намагаються якомога повніше реалізувати та розвивати свої здібності у цій сфері, добиваючись, насамперед, реальних і конкретних результатів своєї діяльності. Часто це робиться задля підвищення своєї самооцінки. Їхнє хобі спрямоване на підкреслення індивідуальності та самореалізацію. Жінки ставлять конкретні цілі у сфері своїх захоплень і стежать за тим, щоб їхні досягнення були не гірші, а може і кращими, за інших. У цьому віці для них важливою стає також фізична активність, яка має підкреслити їхню особистість та покращити фізичну форму. Відбувається критична переоцінка своїх даних і можливостей. Вони виявляють цілеспрямованість і прагнення досягти вагомого результату у цій сфері.

Зазначені життєві цінності у середньому віці підтримуються такими особистісними рисами жінок, як експресивність та екстравертованість: активні, комунікабельні, допитливі, пластичні жінки більше значення надають вищезазначеним цінностям та життєвим сферам.

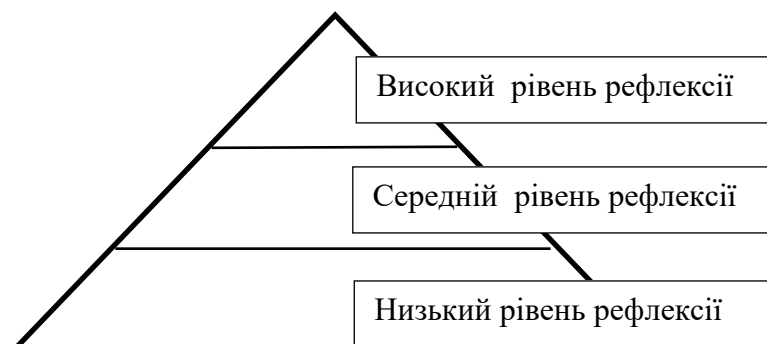
Розглянемо отримані нами дані у світлі важливих психосоціальних завдань ранньої дорослості: активного практичного залучення людини у професійну діяльність, організації власної сім'ї, визначення свого ставлення до суспільного життя. Професійна сфера виявилась важливою у житті жінок середнього віку, проте сучасні жінки 37-45 років не виокремили її до пріоритетних. Натомість у них цінується сфера особистих захоплень. Сферу соціальної активності жінки цього вікового періоду певною мірою ігнорують.

Важливими психосоціальними завданнями середньої дорослості є підтримувати економічний стандарт життя, організувати дозвілля і прийняти фізіологічні зміни, пов'язані з віком. У зв'язку з цим життєві пріоритети мали би бути пов'язані з матеріальними цінностями, сферою особистих захоплень та фізичною активністю. Отже, 37-45 років – це оптимальний час для реалізації себе в суспільних відносинах, що зумовлює зростання цінності суспільної сфери для людини. Успішне розв'язання психосоціального

конфлікту, за Е. Еріксоном, має призвести до генеративності, а отже, переоцінки цінностей з нахилом на творчість.

У нашій роботі з'ясовано, що матеріальне положення не відіграє провідної ролі у житті респондентів зрілого віку, як часто прийнято вважати. Значно більша увага приділяється хобі та фізичній активності, що дозволяє вирішити питання проведення дозвілля та фізіологічних змін на березі старості. Успішнішу інтеграцію у суспільство можна очікувати від жінок середнього віку, в яких кардинально змінюється ставлення до соціальної активності: вона стає однією з пріоритетних життєвих сфер, у той час як чоловіки, наприклад, обмежуються зростанням соціальних контактів. Звертає на себе увагу недостатнє прагнення сучасних жінок середнього віку реалізовувати свої творчі можливості та змінювати навколишню дійсність, тобто певне ігнорування генеративності у своєму житті, хоча цей факт ми пов'язуємо також із соціально-економічними негараздами в країні та певною невизначеністю сучасного становища.

Для дослідження спрямованості ціннісно-сислової сфери жінок було апробовано «Методику дослідження ціннісних орієнтацій» М. Рокіча. Важливо зауважити, що у відповідях респондентів виразно простежувалися схожі системи цінностей жінок-матерів ЕГ та КГ груп. Для обробки отриманих результатів ми скористалися ідеєю «Піраміди потреб» А. Маслоу [34], але замість п'яти ієрархічних сходинок узяли лише три, що відповідають трьом визначеним рівням із метою залучення жінок-матерів до активної рефлексії (рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Ієрархічні сходинки активної рефлексії ціннісних орієнтацій

Жінкам-матерям, які взяли участь у дослідженні, у переважній більшості, імпонують такі якості і риси:

- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- терпимість до поглядів, думок інших людей, уміння пробачати їхні помилки;
- непримиренність до недоліків у собі та інших;
- упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей і сумнівів, внутрішня гармонія);
- чуйність, турботливість;
- вихованість (хороші манери, ввічливість);
- широта поглядів (уміння розуміти чужу точку зору, поважати чужі смаки).

Зазначені дані засвідчують той факт, що батьківські стратегії респондентів є здебільшого особистісно-орієнтованими щодо дитини, її здібностей, можливостей, самооцінки, характеру, темпераменту тощо. При цьому не слід повністю ігнорувати той факт, що при несприятливих ситуаціях можуть застосовуватися й негативні поведінкові моделі, однак їхня частота не є домінуючою. Зазначені результати можуть свідчити про те, що батьки зі сформованими вище цінностями, дбають про особистісні аспекти власного життя і життєдіяльності своїх дітей, а отже спрямовують свої зусилля на набуття актуальних компетенцій.

У подальшій роботі над дослідженням респонднтам було запропоновано тестові методики на вияв показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки «Діагностика стану агресії» та А. Ассингера «Оцінка агресивності у стосунках». На основі опрацювання даних діагностики було визначено усереднені показники за різними формами агресії у жінок-матерів (див. таблицю 2.1). Важливо зауважити на найвищі показники за шкалою «вербальна агресія» та «почуття провини, докори сумління» і найнижчі – за шкалою «підозрілість», «схильність до роздратування», «напад».

Таблиця 2.1

**Результати психодіагностики різних форм агресії у жінок-матерів
29-45 років (за тестами А. Басса і А. Дарки та А. Ассингера)**

Форми агресії	Середній бал прояву форм агресії
Фізична агресія (напад)	59±3,04
Опосередкована агресія	68±2,69
Схильність до роздратування	57±2,79
Негативізм	68±3,79
Кривда	66±3,33
Підозрілість	55±2,58
Вербальна агресія	85±4,00
Почуття провини, докори сумління	80±2,65

Аналізуючи дані, представлені у таблиці, зазначимо, що найбільш розповсюдженими серед жінок-матерів є такі форми агресії: кривда, негативізм і опосередкована агресія. Саме тому, високий рівень агресії свідчить про прояв негативних почуттів через крик, загрозу, брутальні вислови, притаманні учасницям дослідження. Цілком ймовірно, що такі особливості можуть бути спровокованими війною, а також привнесеними у взаємостосунки, у зв'язку з еміграцією, стражданнями і поневірваннями респондентів.

Не можна не звернути увагу і на відмінність сумарного індексу агресивності в опитуваних від величини індексу ворожості. Це, ймовірно, означає, що у респондентів проявлялася схильність до різних форм агресії: фізичної, опосередкованої, вербальної. Кривда і підозрілість, як показники ворожості, провакують виникнення різних форм агресивності, тому ми не можемо говорити про відсутність будь-яких форм агресії у жінок-матерів, які увійшли до експериментальної вибірки досліджуваних початкового етапу, і визнати їх як неконфліктних та гуманно спрямованих особистостей.

Наступним етапом стало опрацювання результатів за методикою «Визначення способів регулювання конфліктів» (К. Томаса). Після проведення тесту К. Томаса щодо виявлення стратегій поведінки батьків старших дошкільників у конфліктних ситуаціях, ми помітили тенденцію чималої кількості жінок-матерів до уникнення. Цілком ймовірно, що певний тиск з боку суспільства іншої країни, в якій наразі перебувають респонденти, нових роботодавців, орендаторів, розлуки з рідними та, зокрема, чоловіками, відповідальність за себе і власних дітей, необхідність приймати рішення самостійно щодо організації своєї життєдіяльності та життя власної дитини призвело до свідомого або несвідомого вибору саме уникаючої конфліктів поведінки, адже за таких умов люди часто відчують брак ресурсів для боротьби чи ефективного вирішення проблемної ситуації.

Також велика кількість жінок-матерів користуються тактикою суперництва / змагання, що має як позитивне, так і негативне значення. З одного боку, суперництво, конкуренція є своєрідним поштовхом до розвитку й самовдосконалення, а з іншого – стає «плацдармом» для пліток, заздрощів і непорядних учинків, прагнення щось комусь доводити та витратити купу часу і сил на речі, які відволікають від реально насущних питань. Узагальнені результати діагностики за даною методикою представлені на рис. 2.

Рис. 2.4. Результати дослідження способів врегулювання конфліктів учасниками дослідження (за методикою К. Томаса)

Зважаючи на отримані дані, підкреслимо той факт, що респонденти не є активними прихильниками співробітництва (15,8% від загальної кількості учасників констатувального експерименту) і компромісу (13,1% опитаних) при врегулюванні конфліктів, їм також достатньо важко пристосовуватися до тої чи іншої ситуації (15,8% респондентів), а це означає, що у поведінкових стратегіях таких батьків може бути досить багато непродуктивних дій, що неодмінно негативно позначається на дитячо-батьківських взаємостосунках.

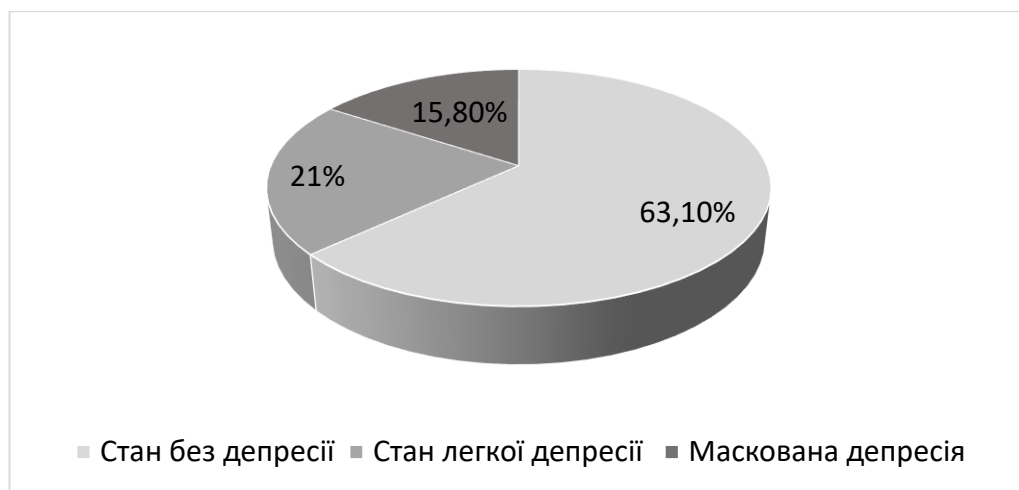
Зважаючи на особливості респондентів, як соціальної групи (в експерименті взяли участь мами, які через війну в Україні емігрували до іншої країни разом із дітьми старшого дошкільного віку і проживали далеко від рідної домівки та близьких людей протягом тривалого часу), у процес діагностування було включено «Методику диференційної діагностики депресивних станів»(W. Zung).

Опитувальник містить самооціночну шкалу депресії. Він розроблений для диференційної діагностики депресивних станів, і станів, близьких до депресії, для скринінг-діагностики при масових дослідженнях і з метою попередньої долікарської допомоги. Повне тестування з обробкою 1 респондента займало близько 20-30 хв. При обробці даних рівень депресії (РД) вираховувався за формулою: $РД = У_1 + У_2$, де $У_1$ – сума закреслених цифр до «прямих» висловлювань: № 1, 3, 4, 7, 8, 9, , 13, 15, 19; $У_2$ – сума цифр «обернених», закресленим висловлюванням: № 2, 5, 6, 11, 12, 14. 16, 17, 18, 20.

Так, наприклад, у висловлюванні № 2 закреслено цифру 1, то ми ставимо суму в 4 бали; у висловлюванні № 5 закреслено відповідь 2 – ставимо суму – 3 бали; у висловлювання № 6 закреслено відповідь 3 – ставимо суму 2 бали; у висловлюванні № 11 закреслено відповідь 4 – ставимо в суму 1 бал і т.д. У результаті отримуємо РД, який коливається від 20 до 80 балів. Якщо РД не більше 50 балів, то діагностується стан без депресії. Якщо РД більше 50 балів і менше 59, то робимо висновок про легку депресію ситуативного чи невротичного генезу. При показнику РД від 60 до 69 балів

діагностується субдепресивний стан чи маскована депресія. Істинний депресивний стан діагностується при РД > 70 балів.

Згідно методики W. Zung щодо рівня депресії в групі опитаних, можна зробити наступні висновки: стан без депресії (не більше 50 балів) спостерігається у 24 опитаних; стан легкої депресії ситуативного чи невротичного генезу (50 – 59 балів) діагностується у 8-ми учасників тесту; субдепресивний стан чи маскована депресія (60 – 69 балів) діагностується у 6 опитаних; істинний депресивний стан не діагностується. Дані щодо виявлених депресивних станів батьків візуально представлено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Результати діагностики депресивних станів в учасників емпіричного дослідження (за методикою W. Zung)

В групі учасників констатувального експерименту, яка складається з 38 жінок-матерів, стан без депресії діагностується в 63,3 % випадків. В 21,1% респондентів діагностується стан легкої депресії ситуативного чи невротичного генезу. Субдепресивний стан чи маскована депресія діагностується у 15,8 % випадків, істинний депресивний стан не діагностується зовсім.

Заключним етапом діагностики стало анкетування респондентів. Метод семантичного диференціалу став інструментом для вивчення психологічних особливостей та настанов жінок 28-45 років до

роботи та особистого життя на смисловому рівні, де найбільш інформативними показали себе тактильні й емоційні шкали. Модифікаційна методика опису семантико-перцептивних універсалій виявила структуру суб'єктивного досвіду і систему відносин до себе, до роботи та особистого життя, глибше допомогла зрозуміти і розібратися у внутрішніх настановах і прагненнях респондентів. Так, із 38 матерів-учасниць доліження через анонімну анкету вдалося виявити, що 3 особи абсолютно не задоволені своїм особистим життям, тобто не мали повних сімей зовсім, 9 осіб – розлучені; 4 особи – одружені повторно, решта – 22 особи – задоволені особистим життям. Серед опитаних часто відчують пригніченість, власну неповноцінність і непотрібність 6 осіб. Мають проблеми із безсонням, часто знижений без причини настрій, головні болі – 21 особа; слабо ідентифікують поняття «робота» і «родина» – 16 осіб; задоволені власною роботою, власної самореалізацією і заробітком – 7 осіб.

Щодо рівня самоорганізації, респонденти відзначають, що відчують брак компетенцій в організації власного життя і життя своїх дітей (18 осіб / 47,4%), мають добре організоване життя (12 осіб / 31,6%), планують та організують свій життєвий простір час від часу (8 осіб / 21%). Прищеплюють організаційні навички своїм дітям 5-7 років тільки 15 осіб, що становить 39,5% від вибірки, вимагають організованості, утім не навчають цьому – 14 осіб / 36,8%, покладаються у цьому питанні на інших (дитячі садки, старших дітей, дорослих, з якими проживають разом) – 9 осіб / 23,7%.

Результати тестування дітей учасників дослідження за методикою «Баранчик у пляшці» (О. Залеська) та «Будиночок для Ельфа» (З. Корольова) надали можливість звернути увагу на наступні аспекти: не зважаючи на певні індивідуальні особливості батьків, пов'язані з виявленими у процесі діагностики проявами агресивності, депресивності, непродуктивності у вирішенні конфліктів, у дитячо-материнських взаємостосунках все ж домінує підтримка, розуміння, достатній рівень довіри. Це означає, що батьківські стратегії учасників емпіричного дослідження не відкидаються дітьми і не

мають вираженої негативної модальності, а отже знаходять позитивний відгук у сприйнятті дітьми моделей поведінки їхніх матерів.

Отже, на констатувальному етапі експериментальної роботи встановлено зв'язок між вибором батьківських стратегій та індивідуально-психологічними властивостями батьків: емпатійністю, конфліктністю, агресивністю, схильністю до депресій, ціннісними орієнтаціями та типом батьківського ставлення. При опрацюванні результатів дослідження проводився кількісний і якісний аналіз матеріалу з використанням методів математичної статистики. Проведено кореляційний аналіз. Достовірність відмінностей визначалась за допомогою параметричного коефіцієнта Пірсона [20, с. 17].

Результати вивчення даних особливостей учасників дослідження засвідчили наявність сильного прямого кореляційного зв'язку батьківських стратегій, зумовлених рівнем емпатії та формуванням організаційних навичок у дітей ($r_{xy}=0,736$ при $p\leq 0,01$). Це свідчить про те, що батьки із розвинутою здатністю до співчуття та співпереживання здійснюють вибір ефективних батьківських моделей поведінки, спрямованих на успішне формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку, в яких враховано інтереси, вподобання, бажання дітей, їхні індивідуальні особливості та зорієнтовано на поступальне набуття дітьми навичок самоорганізації.

Крім цього, було виявлено сильні кореляційні зв'язки між батьківськими стратегіями, агресивністю, конфліктністю батьків та формуванням організаційних навичок у дітей 5-7 років. Це є свідченням того, що батьки, які демонструють високу здатність до свідомого керування власними діями, емоціями та станами, обирають ефективні батьківські стратегії у формуванні організаційних навичок дітей, без звинувачень, істерик, крику і образ ($r_{xy}=0,608$ при $p\leq 0,01$). Водночас, батьки які вдаються до агресії чи неефективних поведінкових моделей в конфліктах не мають успіху у формуванні означених навичок у своїх дітей: батьківська

вимогливість призводить до ситуативного вирішення завдань дітьми і не закріплюється як особистісний конструкт у вигляді навички самоорганізації.

Одержані дані за кожним із досліджуваних компонентів дозволили визначити інтегральний показник впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Загальний рівень впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку

Рівні впливу	Групи	Компоненти батьківських стратегій			Загальний показник
		Когнітивний	Емоційний	Поведінковий	
Оптимальний	ЕГ	9,4	13,2	9,4	10,67
	КГ	9,1	11,8	9,1	10,00
Ситуативний	ЕГ	20,75	22,6	22,6	21,98
	КГ	21,8	21,85	25,45	23,03
Мінімальний	ЕГ	69,85	64,2	68,0	67,35
	КГ	69,1	66,35	65,45	66,97

Зважаючи на вищезазначене, використання описаних діагностичних методик надало можливість вирішити основне завдання емпіричного дослідження: виявити зв'язки між батьківськими стратегіями та їх впливом на процес формування організаційних навичок у дітей дошкільного віку на констатувальному етапі (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Інтегральний показник впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років

Загалом у процесі дослідження зафіксовано переважання мінімального рівня впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей дошкільного віку. Так, у ЕГ він склав 67,35%, а в КГ – 66,97%. Ситуативний рівень продемонстрували 21,98% ЕГ жінок-матерів та 23,03% опитаних КГ. Оптимальний рівень впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок дітей виявлено у 10,67% ЕГ та 10,00% матерів дітей 5-7 років КГ.

Результати математико-статистичного аналізу інтеркореляційних зв'язків між усіма досліджуваними складовими впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку підтвердили їх високу статистичну значущість ($p \leq 0,01$). При цьому найбільш тісними є взаємозв'язки між вибором батьківської стратегії з їхніми ціннісними орієнтаціями і вмінням безконфліктно взаємодіяти ($r_{xy}=0,921$, $p \leq 0,01$) та проявом емпатійних здібностей ($r_{xy}=0,915$, $p \leq 0,01$).

За результатами констатувального етапу дослідження зроблено висновок: батьківські стратегії формування організаційних навичок у дітей 5-7 років здебільшого здійснюють мінімальний вплив, однак є достатньо виражена тенденція їхню впливу на ситуативному рівні, оптимальний же рівень впливу є слабо представленим, що свідчить про використання матеріми старших дошкільників недостатньо дієвих моделей поведінки і необхідність розробки та апробації комплексної програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку у процесі формування організаційних навичок з урахуванням домінуючих батьківських стратегій.

Висновки до другого розділу

У другому розділі обґрунтовано емпіричні методи дослідження впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. З'ясовано, що у сучасній психодіагностиці

доволі багато різноманітних методик щодо вивчення дитячо-батьківських взаєностосунків, проте відчутний дефіцит методик вимірювання саме батьківських стратегій та їх впливу на організаційні навички дітей 5-7 років.

Встановлено, що процесуальність формування організаційних навичок нерозривно пов'язана з аналізом сімейної детермінованості даного процесу, саме тому для дослідження впливу батьківських стратегій на організаційні навички дітей старшого дошкільного віку доцільно використати діагностувальні методики, за допомогою яких можна дослідити стилі батьківського виховання, емпатійні здібності батьків, їхні цінності-цілі та цінності-засоби, показники агресії загалом і у взаєностосунках зокрм, особливості домінуючих способів регулювання конфліктів, а також ознак депресії (з урахуванням того, що сучасні українські сім'ї проживають в умовах надзвичайних стресових подій ці дані є особливо значущими).

Визначено такі взаємопов'язані компоненти впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку, яккогнітивний, емоційний і поведінковий та окресленооптимальний, ситуативний та мінімальний рівні впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок дітей 5-7 років.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили суттєве переважання мінімального рівня впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. Дана ситуація свідчить, що домінуюча модель батьківської поведінки не є стабільно продуктивною і потребує розробки комплексної програми супроводу формування організаційних навичок у дітей 5-7 років з урахуванням виявлених у процесі дослідження особливостей батьківських стратегій.

РОЗДІЛ 3

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Структура комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей 5-7 років

Аналіз наукового дискурсу, присвяченого висвітленню сутності поняття «психологічний супровід», дозволив стверджувати, що це «система професійної діяльності психолога, спрямована на створення сприятливих умов психологічного комфорту, розуміння ситуації, допомоги у вирішенні серйозних протиріч і конфліктів, а також психологічне просвітництво» [13, с. 42]. Іншими словами, це підтримка психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі, допомога у формуванні соціальних навичок, якостей, властивостей особистості, які забезпечать їй успішне вирішення проблеми [25, с. 19].

Основоположною системою психологічного супроводу став особистісно-орієнтований підхід (Г. Балл, І. Бех, З. Карпенко, М. Савчин, В. Татенко, В. Ямницький та ін.), в основі якого, за І. Якиманською, «лежить визнання індивідуальності, самоцінності кожної людини, її розвитку не як колективного об'єкта, але, перш за все, як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом [25, с. 21].

У контексті нашого дослідження, ми розглядаємо психологічний супровід формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням особливостей домінуючих батьківських стратегій їхніх матерів як недирективну форму психологічної допомоги, завдяки якій мають поліпшитися батьківські стратегії впливу на дітей, покращитися взаєностосунки в діаді «жінка-матір – дитина». Тобто засобами психологічної корекції і впливу на жінок-матерів планувалося

трансформувати їхні батьківські стратегії, і тим самим позитивно вплинути на розвиток організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку. Ми вклали в зміст програми ідею про те, що діти наслідують і віддзеркалюють дії, стратегії, моделі і цінності своїх батьків, тому вирішили через розвиток особистості матерів, зокрема – формування їхніх організаційних навичок, чинити безпосередній вплив на дітей. Тобто робота з жінками-матерями потенційно відобразиться на їхніх дітях-дошкільниках.

Саме тому розробка такої програми є надзвичайно актуальною в умовах сьогодення. Успішне вирішення даного питання допоможе упровадженню новітніх конструктивних методів роботи в практику здійснення психологічного супроводу особистості в її становленні. Зауважимо на те, що у науковій літературі поняття «програма» розуміється як план діяльності, робіт, проведення якогось заходу; виклад основних завдань, цілей і принципів діяльності організації чи окремого діяча [39, с. 77].

Формувальний експеримент відбувався у відносно природних умовах (з урахуванням того, що учасники дослідження – вимушені українські емігранти, які проживають в іншій країні вже понад пів року) із дотриманням принципів безперервності та послідовності психокорекційного процесу, який є динамічним і багатофакторним. В експерименті брали участь 19 осіб жінок-матерів, яких на початку емпіричного дослідження було призначено до структури ЕГ (експериментальної групи).

У змісті програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій закладено принцип діалогізації, що передбачає унікальність кожного партнера і принципову рівність одне з одним; відмінність і оригінальність точок зору, орієнтацію на розуміння й активну інтерпретацію точки зору партнера; взаємодоповнення позицій учасників спілкування.

Діалог, закладений у психокорекційній роботі, на нашу точку зору, дозволяє прийняти чужі аргументи, чужий досвід, завжди шукати баланс,

компромiс. Тобто метою учасників диалогу є досягнення взаєморозуміння та саморозвитку. Принцип діалогізації закладений в основу дискусій, дебатів, моделювання життєвих ситуацій, ігор, вправ та ін.

Не менш важливе значення у ході здійснення психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку відіграє принцип рефлексивної позиції, що полягає в знанні того, як партнер по спілкуванню розуміє іншого. Чим більше розвинені рефлексивні процеси, тим глибше людина проникає в себе, тим складніше та менш стереотипно оцінюються нею інші люди.

Рефлексивна позиція виступає своєрідним подвійним процесом дзеркального відображення [54, с. 7]. Трансформування батьківських стратегій значною мірою залежить від розвитку особистої рефлексії жінок-матерів. Рефлексія – це не просто знання чи пізнання особистістю самої себе, а й з'ясування того, як інші розуміють її. Рефлексія впливає також на розвиток комунікативних процесів, оскільки самооцінка тих, хто спілкується, є своєрідним регулятором поведінки.

За визначенням І. Беґа, «рефлексія як активна функція призводить до усвідомлення компонентів внутрішнього світу Я суб'єкта, і у такій ролі вона є вирішальним фактором, оскільки створює змістовий діапазон Я: буде він вузьким чи широким – залежить від дії рефлексії. По-іншому, рефлексія дає Я міру. Тут проявляється тенденція: чим глибша та різнобічніша рефлексія, тим більше й диференційованіше Я» [6, с. 32].

Поетапне упровадження комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій здійснювалося впродовж липня 2022 р. по грудень 2022 р. очно і дистанційно, виходячи з тих умов і можливостей, які склалися в умовах війни.

Реалізація програми передбачала створення емпатійного, психологічно безпечного, толерантного середовища, доброзичливої атмосфери, що сприяє

збагаченню духовності кожної учасниці міжособистісної взаємодії в жіночому середовищі, постраждалих від війни та вимушено переселених з рідних домівок. У таких умовах добиралися максимально доцільні методи та засоби психологічного супроводу особистості в її становленні та розвитку з урахуванням індивідуальних запитів жінок-матерів та результатів констатувального етапу експерименту, створювалися «ситуації успіху» для кожної з них і така психологічна атмосфера, яка сприяла б успішному саморозкриттю та подальшій рефлексії.

Пріоритетними методами запропонованої комплексної програми визначено такі:

- метод емпатії (переживання учасницями експериментального процесу станів, які відчувають інші);
- метод контрасту (можливість кожної учасниці взяти участь у ситуаціях із контрастними позиціями: добра-зла, авторитаристка-демократка, агресивна-добррозичлива тощо);
- тренінг (моделювання комунікативних ситуацій);
- метод проектів (метод стимулювання творчої діяльності, наприклад, розробка творчих проектів, оригінальних новинок);
- дослідницький метод.

Основними організаційними формами комплексної програми є: тренінг, групи підтримки, індивідуальні консультації / за потреби чи наявності запиту в учасників формувального експерименту.

Для того, щоб процес реалізації комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій відбувався ефективно, психологу слід дотримуватись таких визначених правил:

1. Створювати та підтримувати сприятливу психологічну атмосферу взаємодії.

2. Позитивно ставитися до своєрідності кожної жінки-матері, яка бере участь у реалізації програми.
3. Розвивати розуміння «іншого» у себе та в учасників занять.
4. Набувати нового психологічної освіченості – відкриватися новому професійному досвіду.
5. Звертати увагу на те, що об'єднує, а не роз'єднує особистості.

Крім того, одним із головних завдань, пов'язаних із професійною готовністю психолога до здійснення взаємодії з учасниками програми є діяльність, пов'язана з подоланням власних соціальних стереотипів і упереджень. Тому недопустимими є будь-які форми переваг, привілеїв для одних осіб і утиски інших. Це вимагає високого професіоналізму, делікатності, емпатії та рефлексії, резильєнтності та конгруентності. Причому, ми переконані, що професіоналізм практичного психолога визначається не тільки досвідом і компетентністю, але й загальною культурою, ціннісними орієнтаціями, мотивами його діяльності, стилем спілкування, творчим потенціалом.

У ході реалізації комплексної програми ми акцентували увагу на таких формах роботи, як інсценізація (елементи символдрами), психокорекційні та арт-терапевтичні вправи, тренінги. Саме завдяки ним відбувався розвиток критичного та аналітичного мислення жінок-матерів експериментальної групи, удосконалювалося вміння переконливо висловлювати думку, дискутувати, формувалося асертивне та саногенне мислення, навички емпатії.

Основними тенденціями психокорекційного процесу, який сприяє формуванню організаційних навичок дітей, був розвиток організаційних навичок самих жінок-матерів, позаяк тільки у процесі наслідування і психологічного зараження діти можуть сформувати власні навички самоорганізації.

Розглядаючи батьківські стратегії як соціокультурний феномен у середовищі постраждалих від війни та вимушено переселених з рідних

домівок членів українських сімей, ми враховували поліетнічний компонент, який також чинив вплив на жінок-матерів, а тому спиралися на такі параметри:

1) мовлення (не вживалися принизливі образливі вислови та натяки, повага до інших мов і тих, хто ними спілкується);

2) соціальні відносини (повага й сердечність у відносинах між жінками-матерями різних національностей та їхніми дітьми);

3) прийняття рішень (із усіма учасниками групи радяться, їм пропонується висловити свою думку);

4) стосунки між більшістю та меншістю (делікатне ставлення й інтерес до представників релігійних, культурних, етнічних, лінгвістичних меншин, урахування життєвого досвіду і перспектив таких осіб під час взаємодії);

5) особливі події (однакова участь усіх у фестивалях, конкурсах, змаганнях та інших заходах);

6) культурні події та дії (визнання свят усіх культурних груп, усі можуть брати у них участь);

7) релігійні звичаї (повага віросповідання всіх жінок-матерів, поширення інформації, за їхнім бажанням, про особливості свого віросповідання);

8) міжгрупова взаємодія (спільні практики, виконання робіт групами, у яких представлені різні культури та характери [28, с. 98-99]).

Дієвими методами було визначено такі: використання психологічних інтерактивних технологій, розвиток навичок ефективної комунікації, застосування методик індивідуального психологічного супроводу. Зокрема ефективною з позиції розвитку емпатії, конгруентності жінок-матерів була вправа «Збирання ідей», яка проводилася у формі мозкового штурму, під час якого учасниці експерименту відповідали на запитання: «Що значить бути

організованою?», «Чи добре бути завжди «застебнутою на всі гудзики»?», «Відмінності, які об'єднують».

Також було акцентовано особливу увагу на розвиток розуміння «іншого», а це насамперед досягалося шляхом прийняття власної особистості. Так, К. Юнг одним із перших виокремив у психіці людини системи «Я», «Маска», «Тінь». У своїх роботах він довів важливість виявлення «Тіні»: «якби ми могли побачити свою Тінь (темну сторону власної натури), ми б були імунні по відношенню до моральної та інтелектуальної інфекції, втручання» [54, с. 57].

Ідеї зарубіжних психологів К. Уілберга, Р. Асаджолі, К. Роджерса тотожні в тому, що приймати себе – значить знаходити позитив навіть у своїх слабких якостях і проявах, не ведучи боротьбу із самим собою, не придушуючи власну особистість. Це дає можливість приймати інших із їхніми слабкими сторонами. Неприйняття себе зумовлює негативне сприймання оточуючих, прагнення зайняти авторитарну позицію, самоствердитися будь-якою ціною. Результат розуміння особистістю самої себе та своїх дітей впливає на формування тієї чи іншої позиції у взаємодії, зокрема, в ході формування організаційних навичок.

Цей шлях називають «стратегією особистісного зростання», адже він базується на моделі суб'єкт-суб'єктних зв'язків, створює умови для позитивної взаємодії. Отже, процес формування організаційних навичок, передусім, пов'язаний із актуалізацією здібності до особистісного зростання, відкритості, уміння розібратися в собі, адекватно оцінювати свої моральні якості, рефлексувати.

Під час залучення жінок-матерів до спільної діяльності в ході реалізації комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей 5-7 років нами застосовувався розроблений І. Бехом рефлексивно-експліцитний метод, що дозволив повною мірою задіювати гуманістичний потенціал нашої програми. Назва цього методу походить від

слів «рефлексія» (лат. reflexio – вигин, відображення) – мислення, яке особа спрямовує на свій внутрішній світ, самоаналіз; та «експліцитний» (із лат. explicitus – розгорнутий) – явний, чіткий, доступний зовнішньому спостереженню та розумінню.

Процес занурення жінки-матері у свої душевні глибини, їхнє осмислення й перебудова здійснюється під час взаємодії з сімейним психологом, який активізує її рефлексивне мислення та сприяє винесенню його результатів назовні, тобто готує їх експлікацію із метою більш глибокого усвідомлення та надання їм індивідуальної значущості. Основна перевага рефлексивно-експліцитного методу полягає в тому, що жінка не відчуває себе об'єктом психологічного впливу, «рабом» моральної норми, не переживає стану підкорення моральним істинам, а сприймає їх як власний вільний вибір.

Крім того, унікальність цього методу виявляється в тому, що його застосування може посилити психокорекційну ефективність більшості психологічних технік. Ключовою умовою ефективної реалізації рефлексивно-експліцитного методу є відповідний психологічний фон, щонає створюватися за умов формування й підтримки певного ціннісного клімату, якого має досягти сімейний психолог в жіночому колективі [31]. Такий клімат залежить насамперед від характеру особистого ставлення психолога до своїх клієнток, що й визначає їхнє загальне ціннісне ставлення до спільної діяльності, а також детермінує мотивацію, прагнення та окреслює шляхи досягнення поставлених цілей.

Також експериментальна група жінок-матерів відвідала лекцію-тренінг «Психологічні особливості батьківських стратегій», де учасниці змогли познайомитися з періодизацією психічного розвитку Е. Еріксона. Жінки ЕГ переглядали відео-ролики дитячої психологині І. Млодик, у яких знайшли багато цінних порад щодо спілкування з дітьми, розуміння їхніх емоцій і вікових криз, зафіксували деякі особливості батьківського ставлення до

дітей, що позитивно позначається на їхніх організаційних навичках. У роботі було використано «Мандалу», яку нам вдалося адаптувати під проблемоформування організаційних навичок, адже цей вид арт-терапії стабілізує і упорядковує внутрішній стан людини.

Для зниження рівня агресії проведено медитації «Мушля», «Пошук безпечного місця», «Автобус дитинства». Учасницям експерименту було запропоновано «Вправи на створення організованого простору сімейної взаємодії», із використанням рекомендацій С. Мінухіна у поєднанні з елементами української культури сімейного виховання, які майже зникають із широкого вжитку (зворушливі звертання до матінки, батьківські листи, поради та накази доньці, синові тощо). Ця робота дуже ресурсна, особливо для тих, хто тривалий час перебуває за кордоном. Також було проведено вправи на саморегуляцію «Маяк», «Соняшник», «Ниточка» тощо.

Упродовж програмних зустрічей жінки-матері відвідали тренінг-сугестію «Організаційні навички – це процес, а не результат!», диспут-тренінг «Сімейні традиції і сучасність», а також тренінг за мотивами однойменної книги Ю. Гіппенрейтер «Спілкуватися з дитиною. Як?». Умотивовані матері взяли участь у корекційних вправах «Діагностика сфер сімейного життя», «Колесо моєї родини».

Ми зважали на те, що працюючи в тренінговій групі, учасник активно експериментує з різноманітними стилями спілкування, відстоює та відпрацьовує зовсім інші, не використані раніше комунікативні вміння та навички, відчуваючи при цьому психологічну підтримку, комфорт та особистісну захищеність.

Тренінг слід розглядати як цілеспрямовану та інтенсивну підготовку особистості до більш активного й повноцінного життя в суспільстві. Найважливіша мета тренінгу – допомогти учаснику виразити себе, використовуючи власні індивідуальні можливості, які притаманні кожному члену групи. Для цього спочатку потрібно сприйняти та зрозуміти себе.

У ході реалізації програми свою ефективність у формуванні навичок позитивного мислення і безконфліктної взаємодії продемонстрували такі методи: тренінги «Що таке конгруентність?», «Як асертивно мислити», «Ми різні, але рівні», «Яка я...», тренінг розвитку самооцінки та успіху у житті та ін. Зокрема, ажіотаж у жінок викликали ігри: «Гендерні стереотипи», «Супермаркет жіночності». Активно проходили психокорекційні вправи «Біла ворона», «Сімейне коло», «Година. Хвилина. Мить», «Апогей життя», «Кришталева ваза», «Нитки справжнього кохання не порвуться», «Дивна людина», «Чого я боюсь». Крім того, ми практикували арт-терапевтичні, а також дихальні вправи на зняття психоемоційної напруги. Сподобалася учасницям експерименту ідея з казкотерапією, яку ми використали до теми: «Тіньова сторона успіху».

Названі заходи сприяли створенню атмосфери емоційної підтримки, надавали можливість кожній жінці-матері познайомитися з різними моделями поведінки, усвідомити причини труднощів у спілкуванні з іншими, розвивали рефлексію, емпатію, згуртовували колектив.

На особливу увагу заслуговує використання у процесі роботи різноманітного спектру ігор: сюжетно-рольових, імітаційних, комунікативних, ділових; інсценізацій; обговорення моральних дилем; розв'язання конфліктних ситуацій; аналіз інцидентів; групових бесід; розмов за «круглим столом», рефлексивні зустрічі.

Для того, щоб учасниці зуміли «стати на місце іншого», усвідомити власну позицію в сім'ї, проаналізувати свою батьківську роль і неначебно збоку поглянути на себе, на підсумковому занятті була використана психотехніка «Трикутник конфлікту», або «Трикутник Карпмана», яка допомагала впоратися з будь-якою негативною емоцією, не відмовляючись, не закриваючись, а проживаючи її. Також у нашій роботі з жінками-матерями використовувалася методика «Примирення через афірмації», яка полягає в розвитку здатності особи відповідати за свої вчинки, просити вибачення, але без відчуття провини та придушення власної гідності. Цей метод полягає в

позитивних твердженнях, які допомагають щиро визнавати помилку, вибачатися та каятися, а не накопичувати образи та прагнути помсти.

Ось типовий приклад позитивних афірмацій, про які йшлося вище: «Я впевнена у ваших добрих намірах, навіть коли ви чините негідно, тому завжди з повагою ставлюсь до вас, навіть коли мушу вас засуджувати...». «Я вірю в те, що кожен із вас піклується за долю країни та результат нашої спільної діяльності загалом. Але недбале ставлення до виконання власних обов'язків, що є ситуативним явищем, перекреслює як суспільні зусилля, так і ваші можливі індивідуальні досягнення...».

Також відбувалося визначення шляхів подолання внутрішніх бар'єрів у процесі розвитку безконфліктної взаємодії. Для цього застосовувалися такі методи і прийоми, як етична бесіда, індивідуальні консультації, проективні методики: «Будинок. Дерево. Людина», «Людина під дощем», «Куб у пустелі». Для зменшення рівня агресивності учасникам експерименту запропоновано елементи арт-терапії, а саме малюнок лівою рукою, робота з полімерною глиною, колажування, піскова терапія, які сприяють розвитку особистості, дозволяють вільно виражати свої емоції, щиро передавати свій настрій і почуття, допомагають подолати тривожність, негативні поведінкові прояви. Слід зазначити, що в ході реалізації комплексної програми жінки-матері висловлювали думки і поради в доброзичливій формі, що створювало назаняттях у групі позитивний емоційний фон, сприяло розвитку навичок емпатійної комунікації.

Загальна структура програми представлена у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Графік реалізації експериментальної комплексної програми

№	Форма роботи	Тема заняття	К-ть годин / Дата
1	2	3	4
1	Лекція-тренінг	«Психологічні особливості батьківських стратегій»	3 год. / 07.2022 р.
2	Тренінг-сугестія	«Організаційні навички – це процес, а не результат!»	2*3 год. / 08.2022 р.

<i>Табл. 3.1 (продовж.)</i>			
1	2	3	4
3	Група підтримки	За запитом	2*2 год. / 08.2022 р.
4	Диспут-тренінг	«Сімейні традиції і сучасність»	3 год. / 09.2022 р.
5	Група підтримки	За запитом	2*2 год. / 09.2022 р.
6	Мотиваційний тренінг	«Спілкуватися з дитиною. Як?» / за мотивами однойменної книги Ю. Гіппенрейтер	2*3 год. / 10.2022 р.
7	Індивідуальні консультації	За запитом	2*1 год. / 10.2022 р.
8	Навчальні тренінги	«Що таке конгруентність?»	4*3 год. / 11.2022 р.
9		«Ми різні, але рівні»	
10		«Як асертивно мислити»	
11		«Яка я...»	
12	Індивідуальні консультації	За запитом	2*1 год. / 11.2022 р.
13	Тренінг особистісного зростання	«Прагнення успіху: ключові питання»	3 год. / 12.2022 р.
<i>Всього: 33 год. групових занять (тренінгів), 8 год. мікрогрупових занять (групи підтримки), 4 год. індивідуальних занять (консультацій) / за потреби</i>			

В онові запропонованої експериментально-дослідної роботи (формульовальний експеримент) закладено переконання у тому, що ефективність впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку досягається завдяки залученню до спільної психокорекційної, пізнавальної, творчої діяльності, спрямованої на виявлення організованої поведінки, унаслідок чого відбувається розвиток раціонального, позитивного і критичного мислення, емоційно-мотиваційної сфери особистості матері, збагачення досвіду дисциплінованої поведінки.

Програма реалізовувалася упродовж тривалого часу для забезпечення систематичності та безперервності процесу, щоб, незважаючи на кризові явища в суспільстві, учасники занять не втрачали орієнтири, згуртовувалася заради себе і своїх близьких. Тільки у такий спосіб, на нашу думку, можливо

досягти позитивних результатів у процесі розвитку організаційних навичок власних і формування їх у дітей 5-7 років у подальшому, тим більше в умовах вимушеного проживання в іншій країні. Зазначені вище форми і методи психологічного супроводу багатофункціональні: вони сприяють не тільки вирішенню ключової мети програми, а й забезпечують у певній мірі особистісне зростання жінок-матерів, закріплюють навички організованості, здатності до доброзичливості, зберігають позитивну емоційну атмосферу в сім'ях, а головне – сприяють успішній рефлексії батьківства та батьківських стратегій.

3.2. Результати формувального експерименту

Завершальною частиною формувального етапу дослідно-експериментальної роботи була реалізація аналітичної функції, що полягала в узагальненні, систематизації та порівнянні одержаних результатів дослідницької роботи з метою виявлення динаміки рівня впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку за кожним із виокремлених компонентів (когнітивним, емоційним, поведінковим).

Таким чином, на третьому етапі дослідження проводився констатувальний експеримент другого порядку (контрольний експеримент), у якому взяли участь учасники як контрольна, так і експериментальна групи.

Визначення рівня впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку, згідно з даними прикінцевого етапу, відбувалося за діагностувальними методиками, адекватними тим, які використано під час констатувального експерименту, але зі змінами, оскільки деякі завдання, під час їхнього повторного застосування, по-перше, не дають достовірних даних, а по-друге, добре відомі учасникам експерименту.

Так, для діагностування батьківських стратегій, зокрема, стилю ставлення жінок-матерів до дітей за когнітивним компонентом було запропоновано метод незавершених речень, а також метод прямих запитань. Ми не акцентували увагу на батьківських стратегіях, а зосередили увагу саме на вдосконаленні особистісних рис матерів, оскільки саме від них залежить вибір тієї чи іншої стратегії.

Наприклад, «Метод незавершених речень», містив такі тези:

1. Успіх у житті для мене...
2. Особистісне зростання досягається завдяки...
3. Для того, щоб розвиватися як жінка, мама, дружина я зазвичай...
4. Важливими якостями матері вважаю...
5. Щоб організувати інших треба...

Рівень впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку за емоційним компонентом визначався вдруге за діагностувальною методикою В. Бойка «Ваші емпатійні здібності», аналогічно як і на констатувальному етапі експерименту.

Завершальними діагностиками були завдання на виявлення рівня впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку за поведінковим компонентом. Для цього ми скористалися такими діагностичними матеріалами: «Тест визначення стратегій сімейного виховання» С. Степанова. Також, наприкінці завершення третього етапу ми здійснили письмове опитування жінок-матерів, які брали участь в експерименті (19 осіб ЕГ), їм було запропоновано відповісти на такі запитання:

- Що саме вони думають про участь в комплексній програмі?
- Що найбільше запам'яталося, сподобалося?
- Яка тема була особливо актуальною та цікавою?
- Що було найбільш цінним?

- Чи вплинула їхня участь у даній програмі на формування організаційних навичок у дітей?
- Чи потрібні, на ваш погляд, такі програми для батьків?
- Як вони збираються використати те, чого навчилися?

Узагальнюючи отримані відповіді, варто наголосити на наступному:

1) для учасниць програми заняття стали потужним ресурсом для зміни себе та системи своїх ставлень до різних сфер життя, зокрема до формування здатності до самоорганізації у дітей (63,1% опитаних);

2) найбільш цікавим виявився досвід участі в сюжетних та ігрових ситуаціях, який імітував реальні особливості взаємодії з дитиною і демонстрував варіабельність можливих поведінкових стратегій (55,6% респондентів);

3) особливою цінністю визначено відчуття себе в різних ситуаціях життя, аналіз своєї поведінки «зверху» (44,4% учасників ЕГ);

4) позитивний опосередкований вплив комплексної програми на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років відзначили 61,1% жінок-матрів, у зв'язку з чим, вони підкреслюють потрібність і важливість програми;

5) 38,9% учасниць дослідження зауважили на прагненні продовжити роботу над власним саморозитком організаційних навичок та навичок своїх дітей.

Слід зазначити, що у процесі аналізу впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок дітей старшого дошкільного віку жінки-матері колективно в інтерактивній формі сформулювали загальні закони ефективної комунікації: 1) закон дзеркального розвитку спілкування (співрозмовники підсвідомо, автоматично імітують стиль один одного); 2) закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль (ефективність мовленнєвого впливу прямо пропорційна затраченим комунікативним зусиллям); 3) закон довіри до зрозумілих висловлювань (чим

простіше мовець висловлює свої думки, тим краще його розуміють і більше йому вірять); 4) закон притягування критики (чим більше виділяєшся, тим більше критикують); 5) закон емоційного пригнічування логіки (в емоційному стані втрачається логічність і аргументованість мовлення); б) закон ритму спілкування (співвідношення говоріння й мовчання в мовленні кожної людини є постійною величиною); 7) закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів (ефективне мовлення – це коротке мовлення, яке триває не довше ніж десять хвилин); 8) закон мовленнєвого самовпливу (словесне втілення думки дає змогу мовцеві впевнитися в ній, остаточно утвердити її для себе).

Результати прикінцевого етапу засвідчили виражену позитивну динаміку рівнів впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі, у той час, як зміни рівнів контрольної групи були незначними.

Одержані нами результати контрольної діагностики щодо рівнів впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок дітей узагальнено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати контрольної діагностичної зрізу впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років

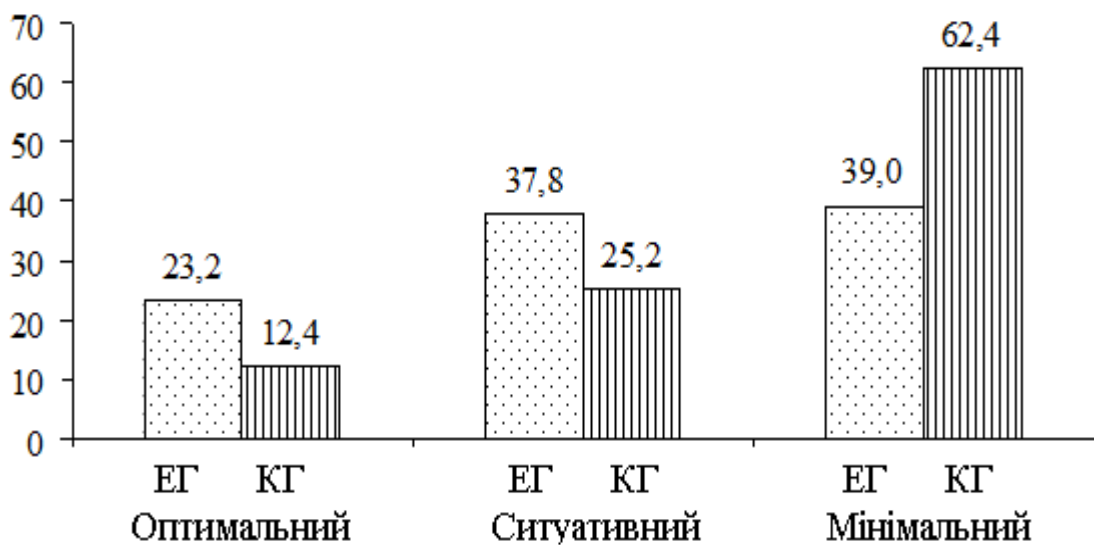
Рівні	Групи	Компоненти			Загальний
		Когнітивний	Емоційний	Поведінковий	
Оптимальний	ЕГ	20,3	26,4	23,1	23,2
	КГ	10,9	13,6	12,7	12,4
Ситуативний	ЕГ	36,8	42,5	34,0	37,8
	КГ	26,4	25,5	23,6	25,2
Мінімальний	ЕГ	37,2	40,8	39,1	39,0
	КГ	62,7	60,9	63,7	62,4

Із метою визначення достовірності здобутих експериментальних даних, що вимірюється в порядковій шкалі, ми використовуємо критерій однорідності χ^2 – Критерій Пірсона, значення якого обчислюється за формулою 2.1:

$$\chi^2 = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^k \left[\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{\frac{n_i + m_i}{N + M}} \right],$$

де N – кількість жінок експериментальної групи, M – кількість жінок контрольної групи, k – кількість рівнів, n_i – кількість жінок експериментальної групи на i -му рівні, m_i – кількість жінок контрольної групи на i -му рівні.

Для достовірності здобутих експериментальних даних дослідження для жінок-матерів: при довірчій ймовірності $p = 0,95$ та числу ступенів свободи $\nu = 1$, $\chi^2 = 5,41 > 3,84$, що є більшим за критичне, то ж гіпотезу приймаємо й зауважуємо, що розходження між розподілом статистичних даних є достовірними (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Інтегральний показник впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей на контрольному етапі

Порівняльні дані рівнів впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного вікув експериментальній і контрольній групах засвідчили позитивну динаміку. Так, на оптимальному рівні впливу батьківських стратегій було виявлено 23,2 % ЕГ, тоді як КГ лише 12,4 %. Ситуативний рівень продемонструвало 37,8 % ЕГ та 25,2 % КГ жінок. Мінімальний рівень після експерименту виявлено у 39,0% ЕГ і у 62,4 % КГ жінок-матерів. На підставі порівняння критичного критерію та фактичного на кінець експерименту ми робимо висновок, що різниця показників рівнів впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного вікув експериментальній і контрольній групах є статично достовірною, а отже, засвідчує ефективність застосованої комплексної програми психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій (з акцентом на проявах емпатії, ціннісних орієнтаціях, конфліктності, агресивності, депресивності тощо). Недерективна форма психологічної допомоги батькам, що закладена в основу експериментальної програми, з широким спектром застосування діалогізації, створення ситуацій успіху, виявилися досить дієвими у роботі з батьківськими стратегіями, що формують навички самоорганізації у дітей 5-7 років, а отже може бути цікавою професійній спільноті психологів, які опікуються даною проблематикою.

Висновки до третього розділу

Аналіз та узагальнення результатів констатувального етапу дослідження засвідчили необхідність посилення уваги до психологічних особливостей батьківських стратегій, тому було обґрунтовано та апробовано комплексну програму психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих моделей батьківської поведінки.

Комплексна програма ґрунтується на гуманістичному позитивіському підході, у її змісті закладено принцип діалогізації. Метою програмиє: розвиток когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів у структурі батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. До структури програми увійшли тематичні тренінгові заняття, групи психологічної підтримки, індивідуальні консультації учасників, які проводилися за запитом.

Найбільш значимі результати формувального експерименту пов'язані з суттєвим підвищенням оптимального і ситуативного рівня впливу продуктивних батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей 5-7 років та зниження показників мінімальнгорівня, а також із суттєвими зрушеннями у внутрішній структурі батьківських стратегій (їх когнітивної, емоційної та поведінкової складової).

Апробовані нами форми і методи психологічного супроводу (індивідуальні, мікрогрупові, групові; арт-терапевтичні, ігрові, творчі, проблемно-пошукові, рефлексивні, проектні тощо) у їхній послідовності і взаємозв'язкузабезпечили суттєві зрушення в учасників експериментальної групи, що доводить дієвість програми і доцільність її практичного використання у роботі сімейного психолога, який працює з питаннями батьківських стратегій, що спрямовані на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження здійснено теоретико-методологічне вивчення питань психологічних особливостей батьківських стратегій формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку та реалізовано дослідницьку роботу з метою емпіричного її вивчення та здійснення психологічного впливу на основі опрацювання результатів констатувального експерименту. Результати дослідження дозволили нам зробити такі загальні висновки:

1. Визначено сутність феномену «організаційні навички» у сучасному науковому дискурсі. Встановлено, що організаційні навички особистості – це актуальний соціокультурний феномен, який передбачає наявність цілого кола конкретних якостей, властивостей і функціоналу, що дозволяють особистості раціонально розподіляти час, досягати успіху, «тримати удар», мотивувати та загартовувати себе, стабілізувати внутрішній стан, рефлексувати, знаходити ресурс у повсякденному житті.

З'ясовано, що організаційні навички особистості перебувають у тісному взаємозв'язку з мотиваційними характеристиками, які спонукають особистість до активності у різних сферах життя, впливаючи на професіоналізм, продуктивність та ефективність її діяльності. Організаційні навички – це складний за своєю психологічною природою конструкт, який містить у своїй структурі мотивацію особистості, рівень її домагань, творчий та інтелектуальний потенціал, самоконтроль, рефлексію, конгруентність та асертивність.

2. Розкрито батьківські стратегії як психологічний чинник формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що батьківські стратегії – це моделі батьківської поведінки, які склалися в уявленні у батьків у вигляді ідентичності «Я мати» або «Я батько». Це діяльність батьків, спрямована на дітей, в її основі – ціннісні орієнтації та розуміння сутності батьківства. Батьківські стратегії залежать

від багатьох чинників, наприклад, таких як індивідуальні особливості самих батьків і дітей, ставлення батьків до батьківських обов'язків, характер дитячо-батьківських взаємостосунків тощо.

Доведено, що до непродуктивних батьківських стратегій формування організаційних навичок дітей включено: стратегію компенсації невдач батьків у тій чи іншій діяльності; продовження батьківських намірів, навіть неуспішних; заборону перевищувати досягнення батьків; стратегію придушення ініціативності та гіпертрофованого контролю; стратегію посилення батьками своєї значущості. Активне використання батьками цих стратегій призводить до наступних наслідків: шкоди особистісному розвитку дитини / психологічної травми (через аб'юз, газлайтинг); зменшення емоційної близькості в структурі дитячо-батьківських стосунків, залежності від дорослого в організації діяльності.

Серед продуктивних батьківських стратегій виокремлено: акмеологічну стратегію (спрямована на розвиток особистості); культурологічну стратегію (закладення цінностей); стратегію дотримання сімейних традицій; стратегію контрольованої соціалізації; екзистенціальну стратегію (з опорою на рефлексію згідно віку). Наслідки застосування зазначених стратегій: оптимістичність, позитивна самооцінка, продуктивність і творчий характер діяльності, здатність дитини до самоорганізації (відповідно до вікових можливостей) на основі співпраці зі значущим дорослим.

Розкрито, що організаційні навички дошкільників – це важливий показник соціального розвитку дитини. Це особлива вимога сучасності, яка полягає в умінні раціонально розподіляти власний час, володіти способами перевірки та самоперевірки власних зусиль, які знадобилися для виконання певних завдань. Організаційні навички старшого дошкільника необхідні для подальшого успішного навчання в початковій школі, вони виступають чинником психологічної готовності дитини до школи.

3. Досліджено психологічні особливості діагностики впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей

старшого дошкільного віку. Виокремлено такі взаємопов'язані компоненти впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку: когнітивний, емоційний, поведінковий. Визначено оптимальний, ситуативний та мінімальний рівні впливу батьківських стратегій на формування організаційних навичок у дітей дошкільного віку.

На основі емпіричного дослідження з'ясовано, що у формуванні організаційних навичок у дітей 5-7 років виявлено домінуючий мінімальний рівень впливу батьківських стратегій. Мінімальний рівень відзначається неусвідомленням кореляції між батьківськими стратегіями та формуванням організаційних навичок у дітей, характеризується мінімальним рівнем батьківської емпатії, відсутністю ціннісної спрямованості виховного впливу, наявністю схильності батьків до депресивності, їх потенційною або явною агресивністю та конфліктністю. Найслабшим виявився оптимальний рівень впливу, який визначається авторитетним стилем ставлення батьків, високим рівнем їхньої емпатії до дітей, ціннісною спрямованістю виховного потенціалу сім'ї, оптимістичністю життєвої позиції у батьків, готовністю їх до співпраці і компромісу у конфліктних ситуаціях, відсутністю прояву агресивності у дитячо-батьківських взаєностосунках.

4. Обґрунтовано та апробовано комплексну програму психологічного супроводу формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням домінуючих батьківських стратегій. Реалізація програми передбачала створення емпатійного, психологічно безпечного, толерантного середовища, доброзичливої атмосфери, що сприяє збагаченню духовності і трансформації кожного учасника міжособистісної взаємодії у середовищі, постраждалих від війни та вимушено переселених з рідних дімів членів українських сімей (у констатувальному та формувальному експериментах взяли участь матері та діти 5-7 років, які емігрували до Німеччини). У ході реалізації комплексної програми пріоритет було надано таким формам роботи, як тематичні тренінгові заняття, групи

психологічної підтримки батьків, індивідуальні психологічні консультації. Основними тенденціями психокорекційного процесу, який сприяв розвитку організаційних навичок у дітей, був розвиток організаційних навичок самих жінок-матерів, позаяк саме у процесі наслідування і психологічного зараження діти можуть сформувати власні навички самоорганізації життєдіяльності.

До структури занять комплексної програми включено широкий набір психологічного інструментарію, серед якого особливу роль відіграли: арт-терапевтичні техніки, тематичні психокорекційні вправи, ігри (рольові, імітаційні), інсценізації, вирішення проблемних ситуацій, проектування майбутнього, творчі завдання, вправи на розвиток здатності батьків до проспективної (пов'язаної з минулим), ситуативної (робота з конкретною ситуацією) та проспективної (опрацювання майбутнього) рефлексії. Завдяки їхньому включенню у структуру комплексної програми відбувся розвиток раціонального, позитивного і критичного мислення, емоційно-мотиваційної сфери батьків, збагачення їх досвіду і репертуару дисциплінованої поведінки.

Результати контрольних зрізів по завершенню реалізації комплексної програми в експериментальній і контрольній групах засвідчили суттєву позитивну динаміку у тих учасників дослідження, які були залучені до спеціально організованих занять. На підставі порівняння критичних та фактичних показників встановлено, що різниця даних щодо рівнів впливу батьківських стратегій на процес формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі є статистично достовірною та значущою, що засвідчує ефективність застосованої комплексної програми психологічного супроводу.

Узагальнюючи вищезазначене, можна констатувати: мета і завдання дослідження реалізовані. Перспективи подальших наукових розвідок плануємо пов'язати з дослідженням психологічних особливостей батьківських стратегій у взаємостосунках з дітьми підліткового віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Т. Дитина – дзеркало сім'ї // Шкільний світ. 2011. №2. С. 1–3.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Т. О. Піроженко та ін. Київ : Видавництво, 2021. 38 с.
3. Бандура А. Теорія соціального наочіння. Київ : Медіа, 2008. 360 с.
4. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Психологічні науки*. Львів, 2020. № 6. С. 10–15.
5. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
6. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості // Педагогіка і психологія. Кам'янець-Подільський, 2012. № 1 (74). С. 30–37.
7. Богущ А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників : мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2012. 304 с.
8. Бондаренко І. І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2014. 19 с.
9. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2018. 96 с.
10. Бріш К. Г. Розлади прив'язаності: від теорії до терапії : посіб. Київ, 2018. 314 с.
11. Бутова В. Дитяча психологія для спеціалістів та батьків. Київ : Bookchef, 2021. 144 с.
12. Васильченко О. М. Репродуктивна поведінка особистості. Соціально-психологічний аналіз : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2013. 556 с.

13. Васильченко О. М. Концепт сім'я в постнекласичній психології // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Миколаїв, 2012. Вип. 9, Т. 2. С. 38–42.
14. Васильченко О. М. Сучасні підходи до дослідження сім'ї у психології // Правничий вісник Університету «КРОК». 2016. Вип. 24. С. 221–228.
15. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства : монографія / за заг. ред. М. В. Савчина, І. М. Галяна. Дрогобич, 2009. 240 с.
16. Гіппенрейтер Ю. Спілкуватися з дитиною. Як? Київ: Bookchef, 2021. 304 с.
17. Горещька О. В., Сердюк Н. І. Психологія сім'ї : навч. посіб. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2017. 216 с.
18. Дементій Л. До проблеми діагностики соціального контексту та стратегій копінг-поведінки // Журнал прикладної психології. 2018. №3. С. 20–25.
19. Джексон Д. Н. Осколки детских травм. Почему мы боеем и как это остановитъ. Киев : Форс, 2019. 336 с.
20. Шашенюк Н. Дитина має бути здоровою / упоряд. Н. Шашенюк. Київ : Шкільний Світ, 2019. 128 с.
21. Долинська Л., Чернякова Г. Формування ефективних копінг-стратегій батьків у вихованні підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2022. Вип. 17 (62). С. 15–25.
22. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття // Психологічні перспективи. Спец. вип. Проблеми кіберагресії. Луганськ : Промдрук, 2012. Т. 1. С. 30–39.
23. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 424 с.
24. Духовне виховання дітей дошкільного віку / за ред. Т. І. Туркот. Херсон : РІПО, 2011. 72 с.

25. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
26. Зубрицька-Макота В. І. Психологічні умови формування уявлень про моральні норми у дошкільників : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
27. Іллін Є. П. Мотиви і мотивація. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с.
28. Інновації в дошкіллі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід : навч. посіб. / за заг. ред. Л. В. Калуська, М. В. Отрощенко. Мандрівець, 2020. 110 с.
29. Каппоні В., Новак Т. Як робити все по-своєму, абр Ассертивність – в життя. Київ : Фабула, 2002. 186 с.
30. Климчук В. О. Математичні методи у психології : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2019. 288 с.
31. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: в 3 т. Івано-Франківськ, 2016. Т. 2 : Основи родинного виховання. 288 с.
32. Комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини дошкільного віку : метод. реком. / уклад. Т. А. Волошина, Л. О. Ходус, Т. А. Шведун, С. Л. Кузнецова, Л. М. Павлова. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2018. 52 с.
33. Конвенція про права дитини: (Схвалена Генеральною Асамблеєю ООН, 20 листопада 1989 р., і ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.). *Інформаційний збірник М-ва освіти України*. Київ, 1995. № 9. С. 3–25.
34. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навч.-метод. посіб. Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с.
35. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : Академія, 2011. 244 с.

36. Крутій К. Взаємодія з батьками та взаємовідносини з дітьми. 1111 запитань до професора. Запоріжжя, 2012. С. 224–275.
37. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 128 с.
38. Кучманіч І. М. Усвідомлене батьківство : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Іліон, 2017. 192 с.
39. Кучманіч І. М. Психологія сім'ї : навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2018. 180 с.
40. Лефтеров В. О., Цільмак О. М. Психологія сім'ї та шлюбу : таблиці, схеми, коментарі. Київ : Ліра, 2020. 266 с.
41. Магдисюк Л. І. Психологія сімейної кризи : метод. реком. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 20 с.
42. Макаренко А. С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ : Рад. шк., 1980. 327 с.
43. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей // Психолог. Київ, 2012. № 1. С. 2–6.
44. Марінушкіна О. Є. Порадник практичного психолога. Харків : Основа, 2017. 168 с.
45. Мартиненко Н. М. Менеджмент. Київ : Каравела, 2005. 496 с.
46. Маслоу А. Мотивація та особистість. 2-е вид. Харків : Основа, 2014. 352 с.
47. Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів / за ред. Т. Фулей. Київ : ФОП Демчинський О. В., 2017. 92 с.
48. Мільз Л. Мама, я зможу. Київ : Кайро, 2018. 232 с.
49. Мороз Р. А. Батьківська любов як основа виховання і саморозвитку особистості // Актуальні проблеми практичної психології : збірник наукових праць. Херсон, 2019. С 107–111.
50. Нартова-Бочавер С. «Coping behavior» в системі понять психології личности // Психологічний журнал. 2017. Т. 18 (5). С. 58–91.

51. Опанасенко Л. А. Основи психологічного консультування : у схемах і таблицях. Миколаїв, 2019. 134 с.
52. Папуча М. В. Особистість : розвиток, соціалізація, виховання : монографія / М. В. Папуча, Т. Д. Кричківська. Ніжин : Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 2001. 148 с.
53. Павелків Р. В. Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
54. Павелків Р. В. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості // Психологія : реальність і перспективи : збірник наукових праць. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 11. С. 5–10.
55. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.
56. Піаже Ж. Вибрані твори. Логіка и психологія. Київ : Фабула, 2015. 659 с.
57. Повалій Л. В. Особливості розвитку організаційних навичок сільських дітей // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2018. № 7 (33). С. 84–92.
58. Про дошкільну освіту : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III. Дата оновлення: 19.01.2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.03.2019).
59. Пророк Н. В. Самоефективність і успішність професійної діяльності. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2010_22/sb22_35.pdf.
60. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навч.-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Ліра-К, 2020. 266 с.
61. Психологія сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Поліщука. 2-ге вид. Суми : Університетська книга, 2019. 282 с.
62. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія / Ю. Д. Гундертайло та ін. ; за заг. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2019. 320 с.

63. Психологія молодого сім'ї : монографія. / Федоренко Р. П, Мушкевич М. І., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. 2-ге вид., доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.
64. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Ніка Центр, 2020. 296 с.
65. Седих К. Психологія сім'ї : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2021. 192 с.
66. Семиліт М. В. Проектування майбутнього особистості (соціокультурний, етнічний та психологічний аспекти). Київ ; Черкаси : КНУТД ; В. П. Беденко, 2010. 164 с.
67. Сігел Д., Брайсон Т. Досить істерик! Комплексний підхід до гармонійного виховання дитини. Київ : Наш формат, 2018. 264 с.
68. Сімейний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 1 січня 2008 року / за ред. В. Л. Яроцький, В. І. Борисова. Харків : Право, 2008. 192 с.
69. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2017. 136 с.
70. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 3. С. 76–81.
71. Хавула Р. М. Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 240 с.
72. Хекгаузен Х. Мотивація та діяльність : в 2 т. Київ : Вежа, 1999. Т. 1. 408 с.
73. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Кондор, 2009. 192 с.
74. Чадських Ю. Г. Психологія і психосоматика : навч. посіб. Київ : Каравела, 2018. 225 с.
75. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навч. посіб. Харків : НТУ «ХП», 2018. 246 с.

76. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
77. Шнейдер Л. Б. Сім'я: озираючись уперед. Київ : Константа, 2013. 368 с.
78. Яценко Т. В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку : метод. посіб. Запоріжжя, 2012. 84 с.
79. Ericson E. Identity and the Life Cycle: A Rewiev. Norton., 1998. 144 p.
80. Family, Definition of. International Encyclopedia of Marriage and Family. 2003. Encyclopedia.com. (May 31, 2015). URL: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3406900145.html>.
81. Naan N. Coping and Defending: Processes of Self-Environment Organization. New York : Academic Press. 1997. 235 p.
82. Heim E. Coping-based intervention strategies. Patient Education and Counseling, 2004. 26(1–3), P. 145–151. URL: [https://doi.org/10.1016/0738-3991\(95\)00733-G](https://doi.org/10.1016/0738-3991(95)00733-G).
83. Hanson L. Family Problematics: A Crucible for Sociology, International Journal of Sociology of the Family, 1997. 27:1. P. 1–12.
84. Jacobson N. Stages of Moral Development as a Basis for Emotional Well-Being.: British Journal of Clinical Psychology, 2021. P. 23–92.
85. Martin K. Sex and gender construct. Stanford, 2009. 360 p.
86. Minuchin S. Assessing families and couples: From Syptom to System. Pearson, 2007. 224 p.
87. Moos R. H., Billings, A. G. Conceptualizing and measuring coping resources and processes. In L. Goldberger and S. Breznitz (Ed.), Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects. New York, NY : Free Press, 2003. P. 212–230.
88. Morris M., Aguilera A. Mobile, social, and wearable computing and the evolution of psychological practice. Professional Psychology: Research and Practice, 2012. Vol. 43, No. 6. P. 622–626.

89. Olson D. H. Circumplex Model of Marital and Family Systems // Journal of Family Therapy. 2000. №22. P. 144–167.

90. Popenoe D. Disturbing the Nest Family Change and Decline in Modern Societies. New York Aldine de Gruyter, 1988. 390 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика «Баранчик у пляшці» (автор О. Залеська)

Мета методики: оцінити взаємодію дитини з найближчим оточенням, картину світу дитини, ранні відносини з матір'ю, спосіб сепарації, які ресурси є у дитини для відділення. Цей тест дозволяє працювати з дітьми, починаючи з 6 років.

Матеріал: лист паперу формату А4, звичайний олівець (бажано М чи 2 М), кольорові олівці. Можна використовувати глину або пластилін, або солоне тісто, потім це ліплення прикрасити і так інтерпретувати. Замість пензликів, для дітей, можна використовувати їх пальчики – це і дрібну моторику розвиває, і робить сам процес більш захоплюючим / і з великим інтересом дитина буде його виконувати.

Інструкція: «Намалюй баранця у пляшці».

Після того, як дитина намалює психолог проводить опитування:

1. Як він там опинився?
2. Як йому там у пляшці?
3. Яким він бачить оточуючий світ з пляшки?
4. Про що він мріє? (це зона найближчого зросту)
5. Чого він боїться?
6. Який у нього настрій?
7. Скільки йому років?
8. Чи чекає баранчик допомоги? Якщо так, то від кого та якої саме?
9. Чи хоче він вибратися?
10. Чи може він вибратися та яким способом?
11. Що він отримає, якщо вибереться?

Наостанок психолог просить вигадати історію про баранця, в якій треба розповісти про шлях його виходу з пляшки.

Проективна методика «Будиночок для Ельфа»

(автор З. Корольова)

Стимульний матеріал

Інструкція: Перед вами шматочок лісового пейзажу та маленький ельф, якому потрібен будиночок. Ваше завдання просте – намалюйте йому будинок!

Ключі до тесту, інтерпретація. Насамперед подивіться, де саме ви намалювали будиночок для ельфа. Вибір місця дуже важливий, він показує, як ви ставитеся до людей, довіряєте ви їм, чи ні. Якщо ви намалювали будиночок на гілці дерева, подібно до шпаківні, то це говорить про вашу відкритість світу, за своєю натурою ви оптиміст і щиро вірите в те, що хороших людей у світі куди більше, ніж поганих. Якщо ваш будиночок висить на гілці, як гамак або авоська, це показує вашу готовність йти на контакт, вашу віру в порядність людей. При цьому ваш рівень довіри є

реалістичним, обґрунтованим, ваш принцип: довіра – річ хороша, але без обережності не обійтись.

Якщо ви зробили ельфу будиночок усередині гриба, це говорить про вашу обережність і розсудливість, ви ніколи не пуститесь ні в яку авантюру, у вас є справжні друзі, перевірені часом та спільними випробуваннями. Якщо в будиночку є віконця, це говорить про те, що ви не проти спілкування з людьми.

Чим вікон більше, тим з більшою готовністю ви заводите нових друзів. Будиночок біля річки говорить про вашу романтичність. Ви схильні помічати в людях їхні позитивні якості, вірите у все найкраще та світле і це чудово, але у вашому житті буде менше розчарувань, якщо ви дасте іншим право на помилку.

Якщо ви встановили будиночок у траві, то можна припустити, що ви практична та впевнена в собі людина і ви знаєте, чого вам чекати від життя. Ви вмiєте долати складнощі та не боїтеся жити. Якщо ви зробили ельфу землянку, влаштувавши хатку в пагорбі, можливо, вас колись обдурили, зрадили або образили, і з того часу ви мало довіряєте людям. Однак якщо вхід у землю досить широкий і присутні вікна, це означає, що ви вже на шляху до душевного одужання.

Методика «Стратегії сімейного виховання»
(автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної)

Інструкція: за допомогою цього тесту спробуйте оцінити власну стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть найкращий для Вас.

1. Чим, на Вашу думку, більшою мірою визначається характер людини – спадковістю чи вихованням?

- А. Переважно вихованням.
- Б. Поєднанням вроджених задатків та умов середовища.
- В. Головним чином уродженими задатками.
- Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як Ви ставитеся до думки, що діти виховують своїх батьків?

- А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.
- Б. Абсолютно з цим згоден.
- В. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.
- Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яка з цитат про виховання для Вас видається найбільш вдалою?

- А. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть їй, щоб вона пішла вмитися (Едгар Хоу)
- Б. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)
- В. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)
- Г. Навчи сина послуху, тоді зможеш навчити і всьому іншому (Томас Фуллер)

4. Чи вважаєте Ви, що батьки повинні просвітлювати дітей у питаннях статі?

- А. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.
- Б. Вважаю, що батькам слід у доступній формі задовольняти інтерес, що виникає у дітей, до цих питань.
- В. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А у шкільному віці головне – подбати про те, щоб убезпечити їх від проявів аморальності.
- Г. Звичайно, насамперед, це повинні зробити батьки.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

- А. Якщо попросить, можна й дати.

Б. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі та контролювати витрати.

В. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сама вчилася планувати свої витрати.

Г. Коли є можливість, можна іноді дати якусь суму.

6. Як Ви вчините, якщо дізнаєтеся, що вашу дитину образив одноліток?

А. Засмучуся, постараюся втішити дитину.

Б. Вирушу з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

В. Діти самі краще розберуться у своїх відносинах, тим більше, що їхні образи недовгі.

Г. Пораджу дитині, як їй краще поводитися в таких ситуаціях.

7. Як Ви поставитеся до лихослів'я дитини?

А. Постараюся довести до його розуміння, що в нашій сім'ї та й взагалі серед порядних людей це не прийнято.

Б. Неправду треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідне, як від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

В. Подумаєш! Усі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

Г. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

8. Як Ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехала?

А. Постараюсь вивести його на чисту воду і присоромити.

Б. Якщо привід не надто серйозний, не надаватиму значення.

В. Засмучусь

Г. Спробую розібратися, що його спонукало збрехати.

9. Чи вважаєте Ви, що подаєте дитині гідний приклад?

А. Безперечно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

10. Чи вважаєте Ви доцільним відвідувати психолога в разі виникнення проблем у дитячо-батьківських взаємостосунках?

А. Так

Б. Іноді

В. Сумніваюся

Г. Треба вміти самотійно долати кризи і труднощі.

Обробка та інтерпретація результатів

Стиль поведінки	Номери питань									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
авторитетний	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
авторитарний	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
ліберальний	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
індиферентний	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Позначте у таблиці вибрані Вами варіанти відповідей та визначте їх відповідність одному з типів батьківської поведінки. Чим більше перевага однієї з типів відповідей, тим більше виражений у вашій сім'ї певний стиль виховання. Якщо серед ваших відповідей не переважає якась одна категорія, то йдеться, ймовірно, про суперечливий стиль виховання, коли відсутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм. Постарайтеся зрозуміти, якою ж Ви все-таки хочете бачити свою дитину, а також саму себе у ролі батька-матері.

Тест «Ваші емпатійні здібності»

(автор В. Бойко)

Мета: вивчення здатності особистості до співпереживання.

Інструкція: «Вам пропонуються запитання, на які слід дати відповіді: «так» чи «ні».

Стимульний матеріал:

1. У мене є звичка уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їх характер, нахили, здібності.
2. Якщо оточення виявляє ознаки нервовості, я, часто залишаюся спокійним.
3. Я більше довіряю переконанням, розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю для себе нормальним цікавитися проблемами інших людей.
5. Я можу легко увійти в довіру, якщо на те буде потреба.
6. Зазвичай, я з першої зустрічі відчуваю у новій людині «близьку душу».
7. Як правило, я першим починаю розмову.
8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточення чимось засмучене.
9. Моя інтуїція – більш надійний засіб розуміння людей, ніж знання чи досвід.
10. Виявляти інтерес до внутрішнього світу іншої особистості – нетактовно.
11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи того.
12. Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчути її поведки та стан.
13. Я рідко розмірковую про причини поведінки людей, що мають до мене безпосереднє відношення.
14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми людей.
15. Зазвичай, за кілька днів я відчуваю, що щось має трапитися з близькою мені людиною, і передчуття здійснюються.
16. У спілкуванні з людьми, як правило, намагаюсь уникнути розмови про особисте.
17. Іноді близькі люди дорікають мені за черствість та неувагу до них.
18. Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи їх.
19. Мій допитливий погляд часто збентежує нових партнерів.
20. Чужий сміх, зазвичай, дратує мене.

21. Часто діючи навмання, я, тим не менш, знаходжу підхід до людини.
22. Плакати від щастя – нерозумно.
23. Я здатний(на) повністю довіритися друзям.
24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумію без зайвих слів.
25. Я випадково чи від допитливості часто підслуховую розмови сторонніх людей.
26. Я можу залишатися спокійним навіть тоді, коли всі навколо хвилюються.
27. Мені простіше підсвідомо відчути людину, ніж зрозуміти її, «розклавши на плюси і мінуси»
28. У мене спокійне ставлення до дрібних неприємностей, які виникають у моїх знайомих.
29. Мені було б важко довірливо спілкуватись із обачливою, замкненою людиною.
30. У мене творча натура – поетична, художня, артистична.
31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.
32. Я розчулююсь, якщо бачу людину в сльозах.
33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.
34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.
35. Якщо я бачу, що у когось з близьких зле на душі, то, зазвичай, утримуюся від розпитувань.
36. Мені важко зрозуміти чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Обробка даних

Підрахуйте число правильних відповідей, що відповідають «ключу», після чого визначте сумарну оцінку:

+ 1, - 2, - 3, + 4, + 5, + 6, + 7, + 8, + 9, - 10, - 11, + 12, - 13, - 14, + 15, - 16, - 17, + 18, + 19, + 20, + 21, - 22, +23, - 24, +25, - 26, +27, - 28, - 29, +30, - 31, + 32, - 33, - 34, - 35, - 36.

Сумарний показник може змінюватись від 0 до 36 балів.

Рівень прояву: 30 балів і вище – дуже високий рівень емпатії; 29 - 22 бали – високий; 21 - 15 – середній; менше 14 балів – низький.

«Методика дослідження ціннісних орієнтацій»

(автор М. Рокіч)

Інструкція: Кожен із нас виділяє для себе те головне, до чого він хотів би прагнути. Це і визначення цілей, яких необхідно домогтися (цінності-цілі), і цілком конкретні якості особистості, які потрібно використовувати для їхнього досягнення (цінності-засоби). Саме неповторні і унікальні, але властиві кожній людині система термінальних (цінності-цілі) і інструментальних (цінності-засобу) цінностей і створить ціннісні орієнтації особистості, що глибоко й узагальнено визначають весь лад поведінки, діяльності і, більш того, життєдіяльність у цілому.

Пропонована Вашій увазі методика полягає в ранжуванні двох списків цінностей. Уважно прочитайте перелік запропонованих цінностей і в графі «Місце» проставте цифри від «1» до «18» у порядку важливості для Вас того, що перераховано. Те ж саме проробіть із другим списком.

Список цінностей

№	Термінальні цінності	Ранг
1	Активне, діяльне життя	
2	Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	
4	Цікава робота	
5	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві)	
6	Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	
7	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	
8	Наявність гарних і вірних друзів	
9	Стабільна ситуація в країні, у нашому суспільстві, збереження світу між народами (як умова благополуччя кожного)	
10	Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу,	

	товаришів по роботі)	
11	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	
12	Рівність (братерство, рівні можливості для усіх)	
13	Самостійність як незалежність у судженнях, оцінках	
14	Воля як незалежність у вчинках і діях	
15	Щасливе сімейне життя	
16	Творчість (можливість творчої діяльності)	
17	Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	
18	Задоволення (життя, повне задоволень, розваг, приємного проведення часу)	
№	Інструментальні цінності	Ранг
1	Акуратність (охайність, уміння тримати в порядку свої речі, порядок у справах)	
2	Вихованість (гарні манери, ввічливість)	
3	Високі запити (високі домагання)	
4	Життєрадісність (почуття гумору)	
5	Ретельність (дисциплінованість)	
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	
7	Непримиренність до недоліків у собі й інших	
8	Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	
9	Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова)	
10	Раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення)	
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів	
13	Тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати	

	перед труднощами)	
14	Терпимість до поглядів і думок інших (уміння прощати іншим їхні помилки, толерантність)	
15	Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)	
16	Чесність (правдивість, щирість)	
17	Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)	
18	Чуйність (дбайливість)	

Обробка: Тільки що Ви самостійно вибудували в порядку значущості для Вас цілі і обрали засоби для їхнього досягнення. Використовуючи отримані структури ціннісних орієнтацій, Ви можете “написати” свій ціннісно-орієнтаційний портрет.

Інтерпретація: Для першого і другого списку можлива така схема:

Головне в моєму житті - 1 і 2, якщо, звичайно, будуть 3 і 4, 5 і 6 прикрашають моє життя, і, звичайно, дуже важливо 7, хоча воно і не саме головне. Що стосується 8, 9 і 10, то це було б дуже бажано, однак це не всім вдається. 11, 12, 13, 14, 15, і 16 можуть навіть і не бути в житті. Але в чому я зовсім упевнений (а), так це в тому, що люди, які живуть заради 17 і 18, нічого не варті. Робити з цього сенс існування просто безглуздо.

Тест «Визначення способів регулювання конфліктів» (автор К. Томас)

Однією з найпоширеніших методик діагностики поведінки особи в конфліктній ситуації (точніше, конфлікт інтересів) є опитувальник Кеннета Томаса (Kenneth Thomas) «Визначення способів регулювання конфліктів».

К.Томас виходив з того, що людям не слід уникати конфліктів або розв'язувати їх будь-якою ціною, а потрібно вміти грамотно ними управляти. Він спільно з Ральфом Килманном (Ralph Kilmann) запропонував двомірну модель регулювання конфліктів, вимір якої – поведінка особистості, засноване на увазі до інтересів інших людей; друге – поведінка, що передбачає ігнорування цілей оточуючих і захист власних інтересів.

Дана методика тесту адаптована Грішиною.

Для опису типів поведінки людей в конфліктах (точніше, в конфлікті інтересів) К. Томас вважає застосовувати двомірну модель регулювання конфліктів, основними в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених в ситуацію, і напористість, для якої характерний акцент на власних інтересах.

Виділяється п'ять способів регулювання конфліктів, позначених у відповідності з двома основними вимірами (кооперація і напористість):

Змагання (конкуренція) – прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому.

Пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради іншого.

Компроміс – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, знімає виникле протиріччя.

Уникнення – відсутність прагнення до кооперації, і відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

Співробітництво – учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

У своєму опитувальнику по виявленню типових форм поведінки К. Томас описує кожен із п'яти перерахованих можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних реченнях вони згруповані в 30 пар, у кожній з яких респонденту пропонується вибрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки.

Відповіді на запитання заносяться в бланк.

Текст опитувальника

Інструкція: Перед вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості вашої поведінки. Тут не може бути відповідей «правильних» або «неправильних». Люди різні, і кожен може висловити свою думку.

Є два варіанти А і В, з яких ви повинні вибрати один, що більшою мірою відповідає вашим поглядам, вашу думку про себе. У бланку для відповідей поставте виразний хрестик відповідно до одного з варіантів (А або В) для кожного твердження. Відповідати треба як можна швидше.

1.

А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

В. Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.

2.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

В. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.

3.

А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

В. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.

4.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

В. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5.

А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.

В. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.

6.

А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.

В. Я намагаюся домогтися свого.

7.

А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.

В. Я вважаю можливим у чомусь поступитися, аби домогтися іншого.

8.

А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

В. Я першою справою намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси.

9.

А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжностей.

В. Я прикладаю зусилля, щоб домогтися свого.

10.

А. Я твердо прагну досягти свого.

В. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11.

А. Першою справою я намагаюся ясно визначити, в чому полягають всі порушені спірні питання.

В. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.

12.

А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.

13.

А. Я пропоную середню позицію.

В. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14.

А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.

В. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.

15.

А. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.

В. Я намагаюся зробити так, щоб уникнути напруженості.

16.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

В. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17.

А. Зазвичай я наполегливо намагаюся домогтися свого.

В. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.

18.

А. Якщо це зробить іншого щасливим, дам йому можливість настояти на своєму.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.

19.

А. Першою справою я намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені питання та інтереси.

В. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.

20.

А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.

В. Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод і втрат для обох сторін.

21.

А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

В. Я завжди схилиюся до прямого обговорення проблеми і до спільних рішень.

22.

А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.

В. Я відстоюю свої бажання.

23.

А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

В. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

24.

А. Якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

В. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.

25.

А. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.

Ст. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26.

А. Я пропоную середню позицію.

В. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27.

А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

В. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.

28.

А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

Ст. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.

29.

А. Я пропоную середню позицію.

Ст. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.

30.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

В. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою людиною могли домогтися успіху.

Бланк опитувальника

№			№			№		
1			11			21		
2			12			22		
3			13			23		
4			14			24		
5			15			25		
6			16			26		
7			17			27		
8			18			28		
9			19			29		
10			20			30		

Ключ до опитувальника

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.
2. Співпраця: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В, ПОКЛИК.
3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24, 26А, 29А.
4. Уникнення: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.
5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25, 27В, 30А.

Обробка результатів

В ключі кожна відповідь А дає уявлення у кількісному вираженні про: суперництво, співпрацю, компроміс, уникнення і пристосування. Якщо відповідь співпадає з вказаною у ключі, то присвоюється значення 1, якщо не збігається, то присвоюється значення 0. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Тест «Оцінка агресивності у відносинах»
(автор А. Ассингер)

Флегматична людина рідко проявляє себе як цікавий співрозмовник, але з надмірно агресивною, такою, що кидається як тигр, людиною теж неприємно спілкуватися.

Тест А. Ассингера дозволяє визначити, чи коректна людина у відносинах із оточуючими і чи легко їй спілкуватися з ними. Для більшої об'єктивності відповідей можна провести взаємооцінку, коли колеги відповідають на питання один за одного. Це допоможе зрозуміти, наскільки вірна їх самооцінка.

Виберіть одну з відповідей та підкресліть її номер.

Текст опитувальника

I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1. Завжди.
2. Іноді.
3. Ніколи.

II. Як Ви поведетесь в критичній ситуації?

1. Стримуєтесь.
2. Зберігаєте повний спокій.
3. Втрачаєте самовладання.

III. Яким вважають Вас колеги?

1. Самовпевненим і заздрисним.
2. Доброзичливим.
3. Спокійним і незаздрисним.

IV. Як Ви відреагуєте, якщо вам запропонують відповідальну посаду?

1. Приймете її з деякими побоюваннями.
2. Погодитесь без коливань.
3. Відмовитесь від неї ради власного спокою.

V. Як Ви будете себе вести, якщо хто-небудь з колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?

1. Посваритесь.
2. Примусите повернути.
3. Запитайте, чи не потрібне йому ще чого-небудь.

VI. Якими словами Ви зустрінете чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся(лась) з роботи пізніше за звичайне?

1. «Що тебе так затримало?»
2. «Де ти лазиш допізна?»
3. «Я вже почав(ла) хвилюватися».

VII. Як Ви поведетеся за кермом автомобіля?

1. Прагнете обігнати машину, яка показала вам хвіст?
2. Вам все одно, скільки машин вас обігнало.
3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав вас.

VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1. Збалансованими.
2. Легковажними.
3. Вкрай жорсткими.

IX. Що Ви робите, якщо не все вдається?

1. Намагаєтеся звалити провину на іншого.
2. Залишаєте незакінченим.
3. Стаєте надалі обережнішим.

X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розбещеності серед сучасної молоді?

1. «Пора вже заборонити їм такі розваги».
2. «Треба створити їм можливість організовано і культурно відпочивати».
3. «І чого ми стільки з ними возимось?»

XI. Що Ви відчуваєте, якщо місце, яке Ви хотіли зайняти, дісталось іншому?

1. «І навіщо я тільки на це нерви витрачав?»
2. «Видно, що його обличчя шефу більш приємніше».
3. «Можливо, мені це вдасться іншим разом».

XII. Як Ви дивитесь страшний фільм?

1. Боїтеся.
2. Нудьгуєте.
3. Одержуєте задоволення.

XIII. Якщо через дорожню пробку Ви спізнюєтеся на важливу нараду?

1. Нервуватимете під час засідання.
2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
3. Засмутитесь.

XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?

1. Обов'язково прагнете виграти.

2. Цінуєте задоволення відчутти себе знов молодим.
3. Дуже гніваєтесь, якщо не везе.

XV. Як Ви поступите, якщо Вас погано обслужили в ресторані?

1. Стерпите, уникаючи скандалу.
2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.

XVI. Як Ви поведетеся, якщо Вашу дитину образили в школі?

1. Поговорю з вчителем.
2. Влаштуєте скандал з батьками «малолітнього злочинця».
3. Порадите дитині дати здачу.

XVII. Як Ви вважаєте, яка Ви людина?

1. Середня.
2. Самовпевнена.
3. Пробивна.

XVIII. Що Ви скажете підлеглому, з яким зіткнулися у дверях установи, якщо він почав би вибачатися перед вами?

1. «Вибачте, це моя провина».
2. «Нічого страшного, дурниці».
3. «Уважніше треба бути»!

XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

1. Коли ж, нарешті, будуть вжиті конкретні заходи?
2. Треба ввести тілесні покарання.
3. Не можна все валити на молодь, винні і вихователі.

XX. Уявіть, що Ви заново народитесь, але вже твариною. Якій тварині ви віддасте перевагу?

1. Тигру або леопарду.
2. Домашньому коту.
3. Ведмедю.

Обробка результатів

Уважно проглянете підкреслені відповіді. Підрахуйте суму номерів відповідей.

45 і більше балів. Ви надмірно агресивні і при цьому нерідко буваєте неврівноваженим і жорстоким по відношенню до інших. Ви сподіваєтесь дістатись до управлінських верхів, розраховуючи на власні методи, добитися успіху, жертвуючи інтересами тих людей, що Вас оточують. Тому вас не

дивує неприязнь товаришів по службі, але при щонайменшій нагоді ви стараєтеся їх за це покарати.

36 - 44 бали. Ви помірно агресивні, але цілком успішно йдете по життю, оскільки у вас достатньо здорового честолюбства і самовпевненості.

35 і менше балів. Ви надмірно миролюбиві, що обумовлено недостатньою упевненістю у власних силах і можливостях. Це зовсім не означає, що ви, як «травичка», гнетесь під будь-яким вітерцем. Та все ж таки більше рішучості вам не зашкодить!

Якщо по 7 і більше питанням ви набрали по 3 бала і менш ніж по 7 питанням - по 1 балу, то вибухи вашої агресивності носять швидше руйнівний, ніж конструктивний характер. Ви схильні до непродуманих вчинків і запеклих дискусій. Ви відноситеся до людей зневажливо і своєю поведінкою провокуєте конфліктні ситуації, яких цілком могли б уникнути.

Якщо ж по 7 і більше питанням ви одержали по 1 балу, і менш ніж по 7 питанням - по 3 бали, то ви надмірно замкнуті. Це не означає, що вам не властиві спалахи агресивності, але ви пригнічуєте їх аж надто ретельно.

Опитувальник «Діагностика стану агресії»

(Автори А. Басс, А. Дарка)

Мета: вивчення схильності особистості до агресивної поведінки та типу прояву агресивної поведінки.

Вік: починаючи з підліткового

Шкали: фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм, уразливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Призначення тесту

Опитувальник диференціює прояви агресії і ворожості. А. Басс і А. Дарка виділили наступні видиреакцій:

- Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи.
- Непряма агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
- Роздратування - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
- Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти істалих звичаїв і законів.
- Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.
- Підозрілість - в діапазоні від недовіри і обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
- Вербальна агресія – вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
- Почуття провини – виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що спричинює зло, а також відчуває докори сумління.

При складанні опитувальника використовувалися такі принципи:

- питання може відноситися тільки до однієї форми агресії.
- питання формулюються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на запитання.

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає «так» чи «ні».

Тест

1. Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди іншим
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю

5. Я не завжди отримую те, що мені належить
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спиною
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болючі докори совісті
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене трохи більш дружньо, ніж я очікував
15. Я часто буваю незгодний з людьми
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся
17. Якщо хто-небудь першим ударив мене, я не відповім йому
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір
21. Мене трохи засмучує моя доля
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною
24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, запрошується на бійку
26. Я не здатний на грубі жарти
27. Мене охоплює лють, коли наді мною глузують
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не подобається
30. Досить багато людей заздрять мені
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків
33. Люди, які постійно знущаються з вас, варті того, щоб їх «клацнули по носі»
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до «сильних» виразів

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю
44. Немає людей, яких би япо-справжньому ненавидів
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужинцям»
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити когось
49. Здитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь
54. Невдачі засмучують мене
55. Я можу вдарити не рідше і не частіше ніж інші
56. Я можу пригадати випадок, коли я був настільки злий, що хапав перший-ліпший предмет і ламав його
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку
58. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю
60. Я лаюся тільки зі злості
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її
63. Іноді я висловлюю свійгнівтим, що стукаю кулаком по столу
64. Я буваю грубуватий стосовно людей, які мені не подобаються
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує
67. Я часто думаю, що жив неправильно
68. Я знаю людей, які здатні довести мене добійки
69. Я не засмучуюсь через дрібниці
70. Мені рідко приходиться до голови, що люди намагаються розлютити або образити мене
71. Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання
72. Останнім часом я став занудою
73. У суперечці я часто підвищую голос
74. Я намагаюся зазвичай приховувати своєпогане ставлення до людей
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Ключ до тесту

Відповіді оцінюються за шкалами наступним чином:

1. Фізична агресія:

- «так» = 1, «ні» = 0: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;
- «ні» = 1, «так» = 0: 9, 17, 41.

2. Непряма агресія:

- «так» = 1, «ні» = 0: 2, 18, 34, 42, 56, 63;
- «ні» = 1, «так» = 0: 10, 26, 49.

3. Роздратування:

- «так» = 1, «ні» = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;
- «ні» = 1, «так» = 0: 11, 35, 69.

4. Негативізм:

- «так» = 1, «ні» = 0: 4, 12, 20, 23, 36;

5. Образа:

- «так» = 1, «ні» = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58.
- «ні» = 1, «так» = 0: 44.

6. Підозрілість:

- «так» = 1, «ні» = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;
- «ні» = 1, «так» = 0: 65, 70.

7. Вербальна агресія:

- «так» = 1, «ні» = 0: 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73;
- «ні» = 1, «так» = 0: 39, 66, 74, 75.

8. Почуття провини:

- «так» = 1, «ні» = 0: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс ворожості включає в себе 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Інтерпретація результатів тесту

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості – $6-7 \pm 3$.

Методика диференційної діагностики депресивних станів (шкала депресії)
(автор W. Zung)

Інструкція: прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру справа в залежності від того, як Ви себе почуваєте останнім часом. Над твердженнями довго не задумуйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

Відповідь: 1 – ніколи/рідко; 2 – інколи; 3 – часто; 4 – майже завжди/постійно.

1. Я почуваю пригніченість | 1 | 2 | 3 | 4
2. Вранці я почуваю себе найкраще
3. У мене бувають періоди плачу або я близький до того
4. У мене поганий сон вночі
5. Апетит у мене не гірший, ніж завжди
6. Мені приємно дивитись на привабливих жінок, розмовляти з ними, знаходитись поруч
7. Я помічаю, що втрачаю вагу
8. Мене турбують запови
9. Серце б'ється швидше, ніж завжди
10. Я втомлююсь без будь-яких причин
11. Я мислю так само ясно, як завжди.
12. Мені легко робити те, що я вмію
13. Почуваю неспокій і не можу всидіти на місці
14. У мене є надії на майбутнє
15. Я більш роздратований, ніж завжди
16. Мені легко приймати рішення
17. Я почуваюсь корисним і потрібним
18. Я живу досить повним життям
19. Я почуваю, що іншим стане краще, коли я вмру
20. Мене й досі радує те, що радувало завжди.